

Gabriel Fusek – Andrea Slaná

SLOVANSKÉ HRADISKO
NA VEĽKOM VRCHU
SLAVIC HILLFORT ON BIG HILL

Žilina 2020

Gabriel Fusek – Andrea Slaná

SLOVANSKÉ HRADISKO NA VEĽKOM VRCHU
SLAVIC HILLFORT ON BIG HILL

Katalóg výstavy
Exhibition Catalogue

Žilina 2020

Gabriel Fusek – Andrea Slaná
Slovanské hradisko na Veľkom vrchu/Slavic Hillfort on Big Hill
Katalóg výstavy/Exhibition Catalogue
Žilina 2020

Vydali/Publishers	Považské múzeum v Žiline/Museum of Považie Region in Žilina Archeologický ústav SAV Nitra/Institute of Archaeology SAS Nitra
Organizátor výstavy Exhibition organiser	Považské múzeum v Žiline v zriaďovateľskej pôsobnosti Žilinského samosprávneho kraja Museum of Považie Region in Žilina under the competence of the Žilina self-governing region
Preklad/Translation	Magdalena Adamus
Fotografie/Photography	Anna Kucharčíková, Gabriel Fusek, Michal Holeščák, Jozef Jaroš
Mapy/Maps	Gabriel Fusek
3D vizualizácie/3D visualisations	Anton Arpáš
Grafická úprava/Layout	Beáta Jančíková
Tlač/Print	Varínska tlačiareň/Elektro AB, s. r. o.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0330.
This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-15-0330.

© Považské múzeum v Žiline, 2020
© Archeologický ústav SAV Nitra, 2020

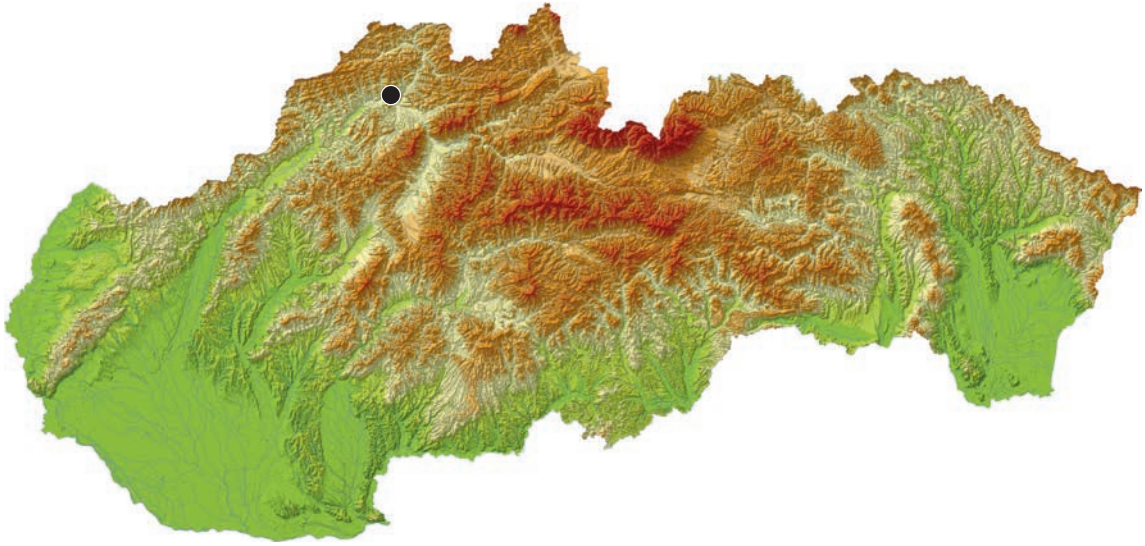
ISBN 978-80-88877-86-8

Olim arce etiam insidiebatur, altissimo vertici, supra Divinkam instructa, cuius tamen hodie, praeter inam rudus, nihil superat.

Matthias Bel, Comitatus Arvensis et Trentiniensis

Kedysi tam bol aj hrad, postavený na najvyššom bode, nad Divinkou, z ktorého sa však dodnes nezachovalo nič okrem hĺby kamenia.

Once, there used to be a castle, built at the highest point, over Divinka, but nothing preserved to this day except for piles of stones.

O VEĽKOM VRCHU

Pri obci Divinka neďaleko Žiliny sa nad údolím Považia týči neprehliadnuteľný kopec nazývaný Veľký vrch. Uhorský polyhistor slovenského pôvodu Matej Bel v prvej polovici 18. storočia lakonickou vetou, použitou ako motto výstavy, opísal ruiny rozľahlého hradiska, ktoré sa na ňom nachádzajú. O poldruha storočia neskôr hradisko navštívil žilinský advokát Alexander Lombardini a podrobnejšie ho opísal. Avšak až začiatkom druhej polovice 20. storočia sa táto archeologická lokalita stala predmetom vedeckého záujmu. Pri svojich cielených potulkách krajom, zameraných na identifikáciu archeologických lokalít, ho navštevoval Anton Petrovský-Šichman z Považského múzea v Žiline. Bol to on, kto hradisko na základe nemnohých nálezov ako prvý datoval a publikoval v odbornej literatúre. Jeho aktivity prispeli k tomu, že Veľký vrch v roku 1967 vyhlásili za národnú kultúrnu pamiatku. Táto skutočnosť však nezabránila tomu, aby sa

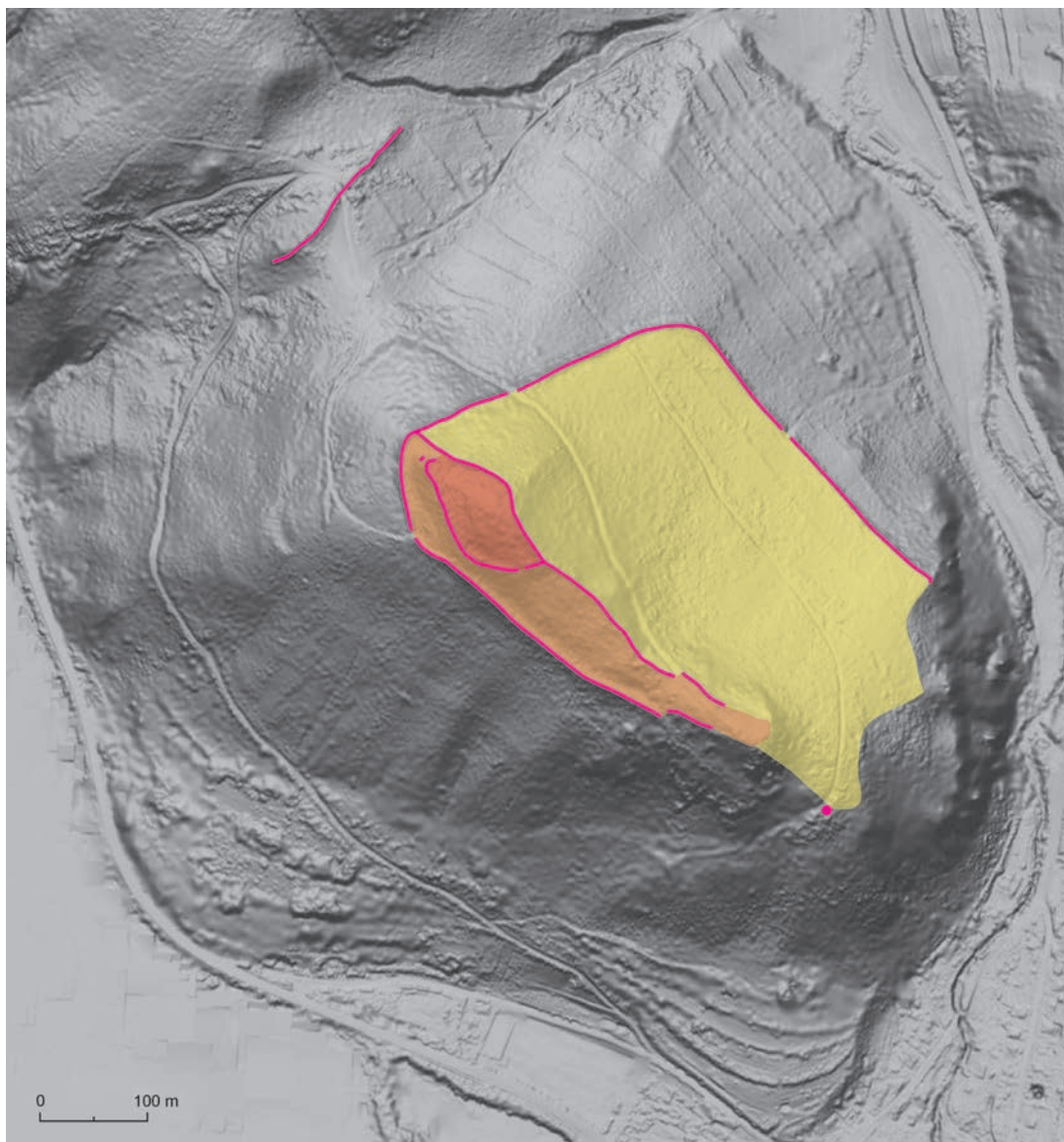
Obr. 1. Veľký vrch pred šesdesiatimi rokmi.
Fig. 1. Big Hill sixty years ago.

ABOUT BIG HILL

Near the village of Divinka, on the outskirts of Žilina, over the Váh Valley, there is a hill called Big Hill. In the first half of the 18th century, Matthias Bel, a Hungarian polymath of Slovak origin, described ruins of the large hillfort located on the hill with the laconic sentence that serves as the motto of the present exhibition. One and a half centuries later, Alexander Lombardini, a counsellor from Žilina, visited the hillfort and described it more thoroughly. However, research on this archaeological site did not start until the beginnings of the second half of the 20th century. Anton Petrovský-Šichman from the Museum of Považie Region in Žilina visited the hillfort during his tour around the country to identify archaeological sites. He was the first researcher, who – based on scarce finds – dated the hillfort and published it in the scientific literature. His actions contributed to recognising Big Hill as a national cultural monument in 1967. This, however, did not prevent a long-term geological

Obr. 2. Veľký vrch v súčasnosti.
Fig. 2. Big Hill today.

Obr. 3. Plán hradiska s jeho zložkami, dnešný stav. Purpurová – obranné stavby, červená – akropola, oranžová – vrcholová časť, žltá – podhradie.

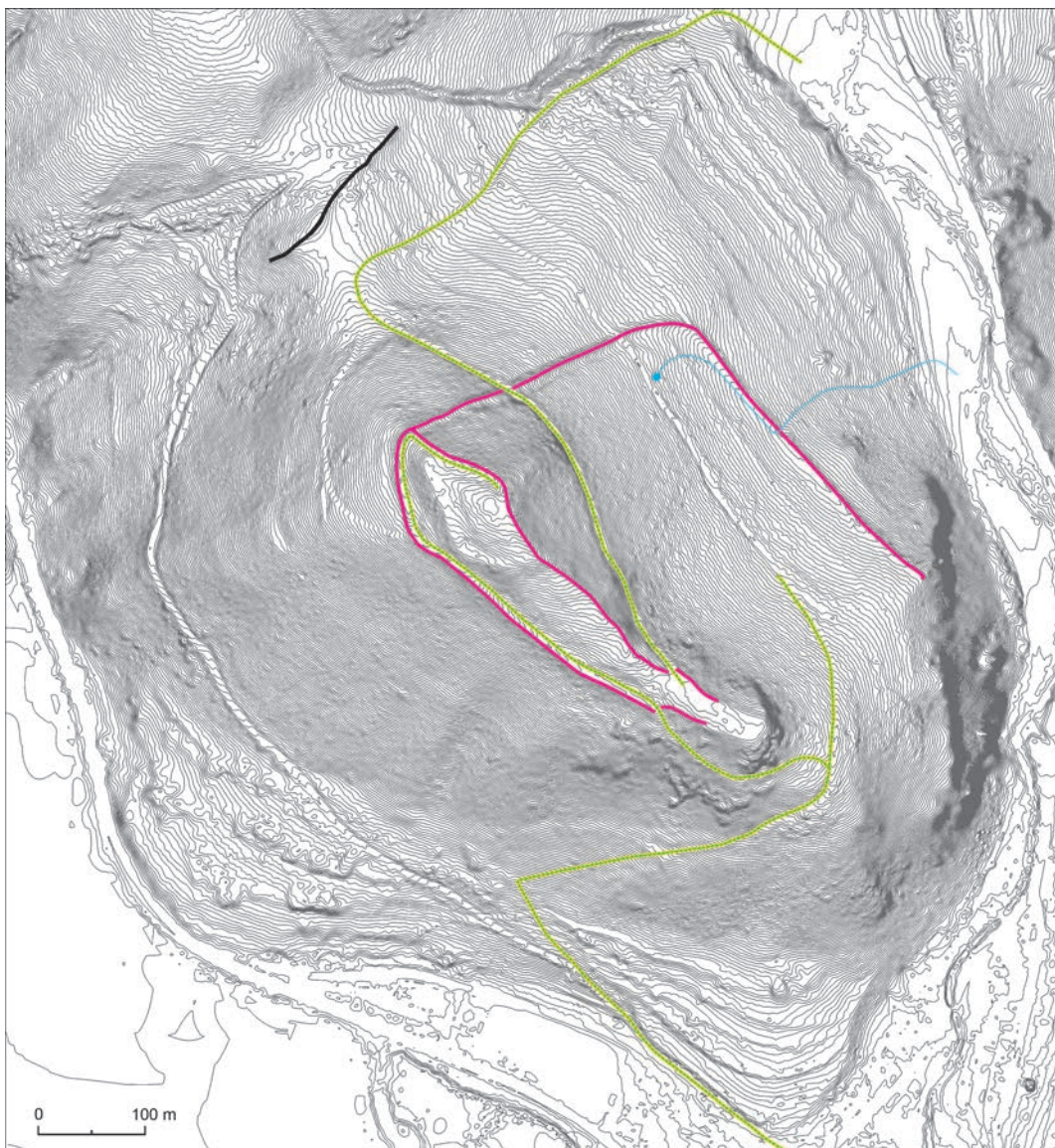
Fig. 3. The plan of the hillfort including its components, present state. Purple – defensive constructions, red – acropolis, orange – peak area, yellow – suburbium.

na nej od roku 1971 uskutočnil viacročný geologický prieskum, počas ktorého ju výrazne poškodili. Narušanie lokality vyvolalo potrebu záchranného archeologického výskumu, na ktorý sa podujal Jozef Moravčík z Považského múzea, spolu s Karolom Pietom z Archeologického ústavu SAV v Nitre. Menovaní bádatelia sa pri výskume v rokoch 1972–1973 zamerali na akropolu hradiska, kde zdokumentovali pozostatky po intenzívnom osídlení z troch historických etáp. Získali aj rozsiahlu kolekciu nálezov poukazujúcich na významné postavenie hradiska v štruktúre osídlenia severozápadného Slovenska. Od osemdesiatych rokov 20. storočia sa hradisko stalo cieľom nájazdov vykrádačov archeologických lokalít, ktorí detektormi kovov vyhľadávajú vzácne predmety, a tieto potom speňajú. Bezohľadné plundrovanie náleziska napokon viedlo k tomu, že sa tu od roku 2013 uskutočnil záchranný, neskôr systematický výskum trvajúci do roku 2019. V bádateľskom tíme pracovali Gabriel Fusek a Michal Holeščák z Archeologického ústavu SAV a Andrea Slaná so Zuzanou Stanekovou z Považského múzea. Veľký vrch skúmali na siedmich rôznych miestach, pričom získali poznatky o stavebnom vývoji opevnenia a osídlenia hradiska.

Samotný kopec sa nachádza nad sútokom potoka Divina s Váhom. Jeho tiahly úzky chrbát má dva vrcholy. Na jednom okraji je vyšší eponymný Veľký vrch, nižší Malý vrch na opačnom konci kopca končí skalnatým bralom. Úbočia nad Považím sú veľmi strmé, avšak vo svahu nad údolím Diviny sa pod strminou nachádza rozsiahla plošina. Kopec je posledným výbežkom horstva, od ktorého ho oddeľuje ploché sedlo, ktorým viedla prístupová cesta do hradiska vedúca z údolia potoka. Mohutné valy hradiska vymedzujú plochu

survey from starting in 1971 and severely damaging the site. Violations of the site prompted reflection on the need of starting rescue excavations. The excavations were initiated by Jozef Moravčík from the Museum of Považie Region and Karol Pietta from the Institute of Archaeology SAS in Nitra. Between 1972 and 1973, the research focused on the acropolis, where the researchers documented remains of an intense settlement from three distinct historic periods. As a result, they obtained a large collection of finds indicating that the hillfort had a significant place in the settlement structure in North-West Slovakia. Since the 1980s, the hillfort became a notable destination for amateurs plundering archaeological sites, who use metal detectors to search for valuable items and then sell them. Repeated plundering of the site led to initiating rescue research in 2013 and then also systematic excavations that ended in 2019. The research team consisted of Gabriel Fusek and Michal Holeščák from the Institute of Archaeology SAS as well as Andrea Slaná and Zuzana Staneková from the Museum of Považie Region. The team members investigated seven different sites on Big Hill and obtained extensive data on the development of fortifications and settlement of the hillfort.

The hill itself is located over the confluence of the Divina stream and the Váh river. Its long narrow ridge has two peaks. At one end, there is Big Hill and at the other one, lower Small Hill ends with a prominent rock. The slopes above the Váh Valley are very steep, however, below the steep part of the slope over the Divina Valley, there is a vast plateau. The hill is the very last point of a mountain range separated from by a flat saddle. The saddle served as an access route to the hillfort from the stream valley. The massive ramparts enclose

Obr. 4. Plán hradiska lužickej kultúry. Čierna – nedatovaný val, purpurová – valy opevnenia, zeleno-žltá – cestné komunikácie, modrá – prameň a potok.

Fig. 4. The Lusatian culture hillfort plan. Black – undated rampart, purple – fortification walls, green-yellow – routes, blue – spring and stream.

s rozlohou asi 12 hektárov. Aj tú však rozdeľujú vnútorné valy na tri časti. Chrbát kopca obopína val oddelujúci úzku pozdĺžnu vrcholovú časť od okolia, s ktorým ho spájajú tri brány. Jej integračnou súčasťou je menšia akropola s vlastným valom a dvomi bránami. Podhradie nad dolinou Diviny od jeho predpolia z dvoch strán oddeľuje val, ale jeho tretia strana nie je chránená umelým násypom, pretože sa pod ňou nachádzajú neprístupné strmé bralá. Cez bránu vo vale v úbočí viedla cesta ústiaca vo vrcholovej časti. Cesta je ale umiestnená v takom prudkom svahu, že nemohla slúžiť pre potreby obyvateľov podhradia. Prístup doň bol možný len po chodníku vedúcom z Považia.

Hradisko vybudoval v záverečnej etape doby bronzovej ľud lužickej kultúry, neskôr, v mladšej dobe železnej ho osídlili nositelia púchovskej kultúry a napokon ho revitalizovali Slovania na sklonku veľkomoravského obdobia. Ťažiskovou témou výstavy je prezentácia výsledkov výskumu týkajúcich sa jeho najmladšej fázy. Pretože Slovania pri jeho budovaní využili zvyšky starších pevnostných stavieb, v krátkosti je predstavené aj predchádzajúce osídlenie.

Hradisko lužickej kultúry

V dobe okolo polovice druhého tisícročia pred n. l. začalo dochádzať k výrazným civilizačným zmenám, ktoré na počiatku mladšej doby bronzovej vyústili do všeobecného rozšírenia kultúr popolinových polí. V severnej časti strednej Európy sa nachádzal lužický kultúrny komplex, ktorý zasiahol aj do hornatých častí západného a stredného Slovenska. V tejto svojbytnej slovenskej vetve

an area of about 12 hectares. The ramparts divide the inner area into three parts. The hill ridge is protected by ramparts separating the narrow longitudinal peak area from the rest of the site. The peak area was connected with adjacent areas with three gates. An integral part of the peak area is a smaller acropolis with a separate rampart and two gates. The suburbium located over the Divina Valley is separated from the foreground by ramparts – from two sides – the third one, however, is not protected by artificial constructions. Below this part of the site, there are steep, hardly accessible rocks. There used to be a route leading to the peak area passing through the gate in the rampart. However, the path is located in such steep a slope that it could not be used by people living in the suburbium. The suburbium was accessible only along a path leading from the Váh Valley.

The hillfort was built at the end of the Bronze Age by people associated with the Lusatian Culture. Later, in the Younger Iron Age, it was settled by members of the Púchov culture. Finally, at the end of the Great Moravian period, the hillfort was restored and settled by the Slavs. The exhibition focuses on the results of research on the youngest phase of the hillfort. However, since the Slavs used remains of older hillforts to construct new fortifications, the exhibition also briefly presents older settlement phases.

The Lusatian culture hillfort

Around the middle of the second millennium BCE, significant civilizational transformations were observed. As a consequence, at the beginning of the Younger Bronze Age, urnfield cultures

Obr. 5. Keramika lužickéj kultúry.
Fig. 5. Lusatian culture pottery.

Obr. 6. Črepy z rôznych nádob lužickej kultúry a dva kusky hlinenej ometky s odtlačkami prútov.
Fig. 6. Sherds from various Lusatian culture pots and two fragments of clay plaster with rod imprints.

Obr. 7. Rôzne drobné predmety lužickej kultúry.
Fig. 7. Various small Lusatian culture artefacts.

lužickej kultúry sa v hmotnej kultúre vyskytujú prvky ovplyvnené predchádzajúcim domácim kultúrnym podloží. V čase jej existencie došlo k vyvrcholeniu technológie spracovania bronzu, výrobky sú vysoko funkčné, zároveň detailne opracované a esteticky veľmi príťažlivé. Už samotná príslušnosť k okruhu kultúr popolnicových polí naznačuje, že vtedajším typickým pohrebným rítom bolo žiarové pochovávanie, často na rozľahlých pohrebiskách, niekedy aj s počtom viac ako tisíc hrobov. Kremačné pozostatky zvyčajne ukladali do urien sprevádzaných milodarmi vo forme rôznych nádob, šperkov a zbraní, vyskytujú sa však aj prosté jamkové hroby. Urny bývali obložené kameňmi, častý bol zvyk navršovania mohýl nad nimi. K charakteristickým prejavom lužickej kultúry od začiatku neskorej doby bronzovej patrí budovanie rozsiahlej siete hradísk. Počiatky ich budovania asi súviseli aj s tým, že v tej dobe nastali nepriaznivé klimatické zmeny, ktoré ovplyvnili vývoj vtedajšej spoločnosti.

Najstaršie opevnenie na Veľkom vrchu súvisí práve s ľudom lužickej kultúry. Počas archeologického výskumu sa zistilo, že už v mladšej dobe bronzovej, v 12.–11. storočí pred n. l. sa tu nachádzalo výšinné sídlisko, chránené strmými svahmi kopca. Na začiatku neskorej doby bronzovej, v 10. storočí pred n. l. obyvatelia osady kopec opevnili v rozsahu, aký vidíme v teréne dodnes. Založili tak tradíciu budovania obranných stavieb na Veľkom vrchu aj v neskorších historických epochách. Výstavba pevnostného systému nebola jednoduchá, čo dokladá najmä jeho rozsah, priebeh a tvar. Vyžadovala si organizačné nadanie pri rozsiahlom nasadení množstva ľudí pri úpravách skalnatého terénu pod múry, ťažbe kameňov a hliny potrebných na stavbu, ako aj

started to spread. A large Lusatian complex was located in northern areas of Central Europe. The cultural complex covered also mountainous areas in today's western and central Slovakia. Elements of the material culture left behind by this specific Slovak branch of the Lusatian culture are characterised by features typical of the older local cultural milieu. At that time, the bronze processing technology was perfected. Bronze items became very functional with meticulously refined and aesthetically appealing details. The mere association with urnfield cultures indicates that the predominant burial practice was cremation. The deceased were buried at large burial grounds with – sometimes – more than a thousand graves. The ashes were deposited in urns accompanied by offerings, such as vessels, pieces of jewellery and weaponry. Occasionally, however, there are also simple pit graves. Generally, the urns were covered with stones and sometimes with burial mounds. Starting from the beginning of the Late Bronze Age, an extensive network of hillforts associated with the Lusatian culture emerged. Probably, this was related to adverse climatic changes that affected the development of contemporary society.

The oldest fortifications on Big Hill are related to the Lusatian culture. Archaeological research revealed that – already in the Younger Bronze Age, in 12th–11th century BCE – there was an elevated settlement protected by steep hill slopes on the hill. At the beginning of the Late Bronze Age – in the 10th century BCE – settlers fortified the settlement. The layout of fortifications can still be seen on the site. This is how the tradition to build fortifications on Big Hill in later times had started. As evidenced by the dimensions, layout and shape, the construction of the fortifications was a challenging

rúbaní a transporte dreva používanom v ich konštrukcii. Nehovoriac o tom, že obyvateľstvo v zázemí muselo byť schopné pre staviteľov zabezpečiť ich obživu. Bližšiu predstavu o rozsahu vynaloženej práce získame, keď si uvedomíme, že línia pevnostných múrov bola viac ako 1,4 km dlhá. Vtedy opevnili celú vrcholovú časť kopca, okrem plošiny Malého vrchu a múrmi zabránili aj prístupu do podhradia z údolia Diviny. Z Považia viedla po úbočí serpentínová cesta, ktorá ústila do brány na okraji Malého vrchu. Oproti nej stála brána druhá, v ktorej končila cesta vedúca z vedľajšieho údolia. Táto však viedla v úbočí cez podhradie, takže v jeho obrannom múre taktiež postavili bránu.

Samotné pevnostné múry sa skúmali na dvoch miestach. Na hrebeni kopca vrcholovú časť od podhradia oddeloval múr, z ktorého telesa sa dochovala len jeho najnižšia časť. Totiž vo veľkomoravskom

task. It required good management skills to organise works of many people preparing rocky terrain under the wall foundations, supplying stones and soil as well as cutting and transporting wood necessary for the construction. Not to mention that the neighbouring people needed to deliver sufficient food supplies for the constructors. Once we notice that the walls were more than 1.4 km long, the endeavour complexity becomes clear. Except for a plateau on Small Hill, the entire peak area was circled by the walls. The access to the suburbium from the Divina Valley was prevented by the walls. From the Váh Valley, along the slope, a serpentine road led to the gate on the edge of Small Hill. Opposite, there was a second gate to which a road from the neighbouring valley led. The road led along the slope, through the suburbium and, thus, it passed also through another gate in the suburbium defensive wall.

Obr. 8. Bronzové predmety lužickej kultúry.
Fig. 8. Lusatian culture bronze artefacts.

období zvyšky opevnenia lužickej kultúry splanírovali a na ňom postavili múr nový. Z pôvodnej stavby sa dochovala len hlinito-kamenná vrstva, v nej sa zachoval súvislý pás uhlíkov z priečne uloženého dreva z pôvodnej vnútornej drevenej konštrukcie. Rádiouhlíková analýza tohto konštrukčného prvku dotovala výstavbu vala do 10. storočia pred n. l. Drevené komory múra zasypávali hlinou ťaženou na prilahlej ploche, kde sa predtým nachádzalo sídlisko. Tak sa stalo, že spolu s hlinou sa do telesa múra dostali črepy, kúsky spálenej hliny s uhlíkmi, zvieracie kosti, a tiež fragmenty omietok zhorených domov s typickými odtlačkami prútov. Črepy keramiky lužickej kultúry pochádzajú z rôznych častí nádob a majú tvary i výzdobu charakteristickú pre mladšiu dobu bronzovú.

Pri stavbe pevnostného múra pri opevňovaní podhradia vo veľkomoravskom období tak tiež využili zvyšky opevnenia z doby bronzovej. Pred vybudovaním staršieho, pôvodného múra na jeho mieste najprv odkopali svah, čím ho zrovnali. Na vzniknutej plošine postavili drevenú konštrukciu, ktorá staticky spevňovala múr. Jej komory vyplnili nakopanou zeminou a kameňmi. Táto stavebná technika je dobre zdokumentovaná, pretože pri vykopávkach sa prišlo na rozhranie výplní takýchto komôr. Zatiaľ čo výplň jednej bola viac hlinitá, druhá komora bola v spodnej úrovni zasypaná kameňmi z podlažia a hlinou. Väčšinu objemu telesa tohto múra tvorila kompaktná, mastná a ílovitá hlina žltého sfarbenia. O prítomnosti drevenej konštrukcie svedčia početné, ale úplne rozdrobené uhlíky. Z vnútornej strany, teda zo strany podhradia medzi múrom a okrajom stavebnej jamy vznikol útvar, ktorý mal charakter priekopy. V ňom sa našla jama po zvislom stĺpe podopierajúcom

The walls were examined in two places. On the ridge, the peak area was separated from the suburbium by a wall. Only the lowest part of the wall preserved. In the Great Moravian period, the wall relics were levelled and new fortifications built on them. To this day, only the soil-stone layer preserved. The layer contained coals from transverse beams of the original wooden construction. The radiocarbon analysis showed that the wall was built in the 10th century BCE. Wooden chambers were filled with soil from the neighbouring plateau, where previously a settlement had been located. Consequently, along with soil, the wall contains also pottery sherds, fragments of burnt soil with coals, animal bones and fragments of plaster from burnt houses with characteristic rod imprints. Lusatian pottery sherds come from various vessel parts and have shapes and decorations typical of the Younger Bronze Age.

Building the wall around the suburbium in the Great Moravian times, the constructors also used remains of the Bronze Age fortifications. Before building the older, original wall they first dug and levelled the slope. Then, on this flat platform, they built a wooden construction reinforcing the wall. The chambers were filled with dug soil and stones. Fortunately, during the excavations a structure dividing two chambers was found, the construction technique is well-documented. One of the chambers was filled predominantly with soil. The lower part of the second one was covered with stones from the subsoil and soil. Generally, the wall was filled with compact, oily and loamy yellow soil. The existence of wooden construction is confirmed by numerous shredded coals. On the inside – i.e., the suburbium side – there was a moat-like structure. In the moat, we have discovered a posthole indicating

Obr. 9. Fragmenty amfory lužickej kultúry z neskorej doby bronzovej.
Fig. 9. Fragments of a Late Bronze Age Lusatian culture amphora.

drevenú komoru. To umožňuje predpokladať, že pevnostný múr bol takto zabezpečený stĺpmi rozmiestnenými v primeraných vzdialenostiach. Nie je vylúčené obdobné konštrukčné riešenie aj z vonkajšej strany, ale kvôli včasnostredovekej prestavbe sa pôvodná šírka valu nezistila.

Vykopávky na osídlenej ploche vrcholovej časti doložili, že sídlisko lužickej kultúry pozostávalo z nadzemných domov. Ich steny tvorili nosné stĺpy, priestor medzi nimi vyplietli tenkými prútmi, ktoré potom omietli hlinou. Súčasťou sídliska boli i hospodárske jamy rôznych veľkostí a tvarov. K významnejším nálezom z obdobia lužickej kultúry na Veľkom vrchu patrí fragment bronzového kosáka, nález bronzovej pukličky lievikovitého tvaru a časť bronzového náramku objaveného na jednej z terás na svahu nad údolím Váhu. Pre datovanie sú dôležité rôzne fragmenty keramiky, pretože tvary nádob a ich výzdoba podliehala meniacim sa módnym zvyklostiam. Z dvoch sídliskových jám sa odobrali uhlíky na rozbor. Ten

where a post supporting the wooden chamber had been. This inclines us to assume that the fortification wall was additionally strengthened by conveniently spaced posts. It seems possible that there was a similar construction also on the outer side, however, the early medieval reconstruction prevented us from determining the original width of the rampart.

Excavations on the settled area confirmed that the Lusatian settlement consisted of over-ground dwellings. Walls of the houses were built of load-bearing pillars. The space between the pillars was filled with clay plastered wattling. In the settled area, there were also storage pits of various shapes and sizes. Significant finds related to the Lusatian culture on Big Hill include a bronze sickle fragment, a conical bronze item and a bronze bracelet fragment found on one of the terraces over the Váh Valley. Since shapes and decorations of vessels changed over time, different pottery sherds contributed to the dating.

naznačil, že prvá etapa osídlenia Veľkého vrchu zanikla koncom neskorej doby bronzovej okolo roku 800 pred n. l., prípadne nedlho po ňom, čo je v súlade aj s datovaním najmladších nálezov keramiky.

Hrádok púchovskej kultúry

V neskorej dobe laténskej až v staršej dobe rímskej sa v horských oblastiach Slovenska a v priľahlých územiach východnej Moravy a južného Poľska rozvíjala púchovská kultúra. Jej trvanie je ohraničené druhou polovicou 2. storočia pred n. l. a záverom 2. storočia n. l.

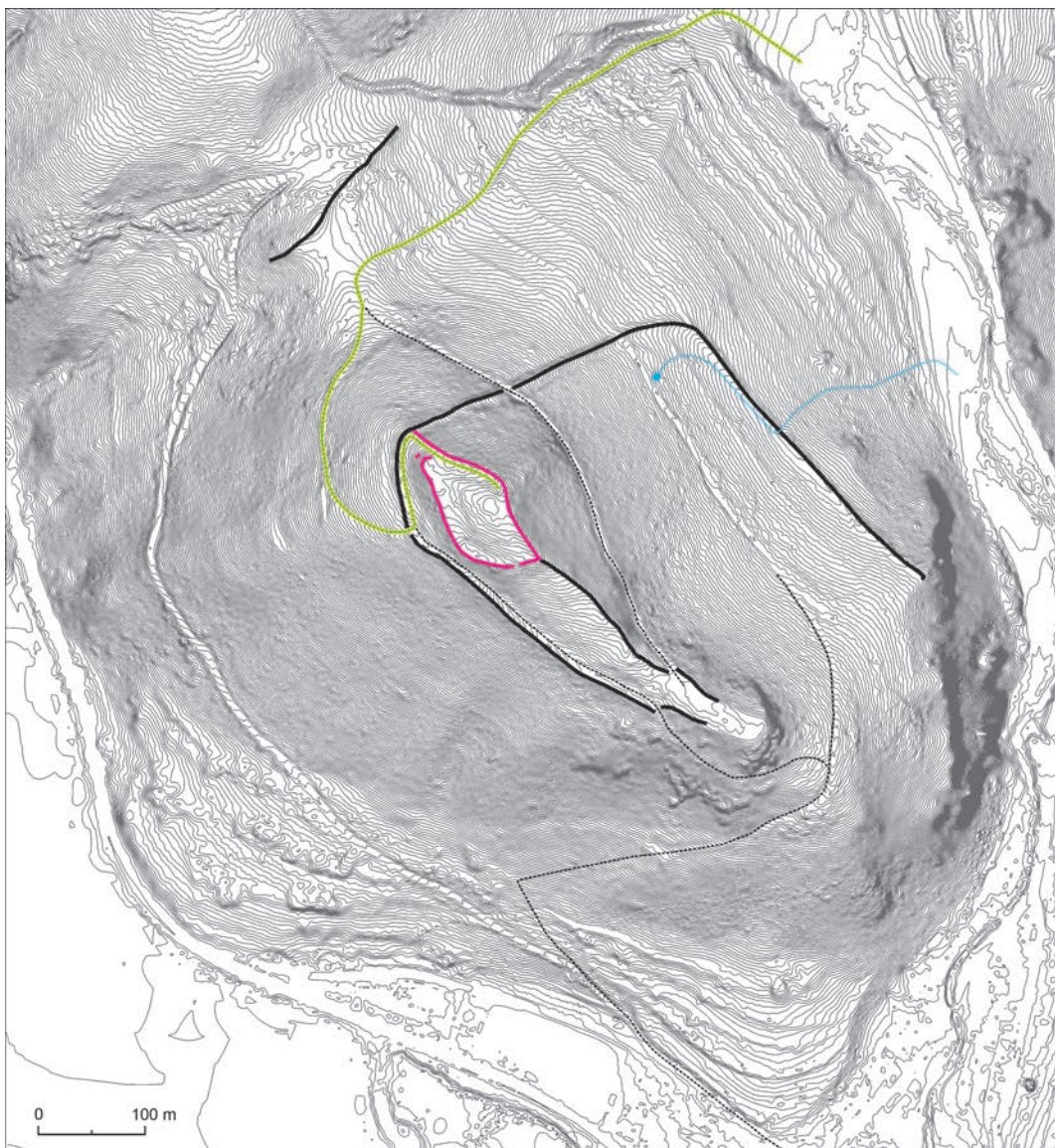
V niektorých horských regiónoch v staršej i mladšej dobe železnej prežívala lužická kultúra. Postupne sem začalo prenikať keltské obyvateľstvo, a tak sa na území budúceho rozšírenia púchovskej kultúry objavujú pamiatky typické pre keltský výrobný okruh. Púchovská kultúra sa naplno rozvinula v závere strednej doby laténskej. V jej nálezovom inventári sa objavujú prvky ukazujúce na spätosť s kultúrnymi tradíciami predchádzajúcich období. Práve väzba na predchádzajúci kultúrny substrát obohatený kultúrnym prínosom Keltov je jednou z jej významných charakteristík. Kelti, ktorí sa dostali do kontaktu s antickým prostredím, priniesli nové technológie, kultúrne tradície a zmenu sídliskovej štruktúry. Typická je výroba keramiky na hrnčiarskom kruhu, výroba maľovanej keramiky, hutníctvo farebných kovov i železa, kováčstvo, inovácia poľnohospodárskeho a remeselníckeho náradia a aj razenie vlastných mincí. Púchovská kultúra dosiahla najväčší rozsah v neskorej dobe laténskej, kedy došlo k nárastu hustoty osídlenia. Vo včasnej dobe rímskej, v období nedlho po zlome

Coal samples from two storage pits were taken. The analysis of which showed that the first settlement phase on Big Hill ended at the end of the Late Bronze Age, around 800 BCE or slightly later. This finding is consistent with the dating of the youngest pottery items found on the site.

The Púchov culture small hillfort

In the Late La Tène period and the Early Roman period, the Púchov culture developed in the mountainous areas of today's Slovakia, nearby eastern Moravia and southern Poland. It lasted between the second half of the 2nd century BCE and the end of the 2nd century CE.

In the Early and Late Iron Age, some mountainous areas were still inhabited by the Lusatian culture people. Gradually, however, the Celts started permeating the area. Consequently, in the area where the Púchov culture developed, also artefacts typical of the Celtic material culture were found. The Púchov culture flourished at the end of the Middle La Tène period. The inventories contain items indicating links with cultural traditions of the previous periods. The link with the previous cultural milieu enriched by the Celtic influences is one of the characteristic features of the Púchov culture. The Celts – who had come into contact with the Antic environment – brought with themselves new technologies, cultural traditions and changes in the settlement structure. Advancements include wheel-thrown pottery, painted pottery, iron and non-ferrous metals processing, blacksmithing, innovative agricultural tools and craftsman equipment, and minting own coins. The Púchov culture flourished

Obr. 10. Plán hrádku púchovskej kultúry. Čierna – nedatovaný val, neobnovené valy lužickej kultúry a neaktívna cestná sieť, purpurová – valy opevnenia, zeleno-žltá – cestná komunikácia, modrá – prameň a potok.

Fig. 10. The plan of the Púchov culture small hillfort. Black – undated rampart, non-renewed Lusatian culture ramparts and defunct road network, purple – fortification walls, green-yellow – routes, blue – spring and stream.

letopočtov, došlo na území púchovskej kultúry ku katastrofe, ktorá sa prejavuje horizontom vypálených sídliskových objektov a zničených opevnení. Pôvodcovia tohto kolapsu boli germánske kmeňe. Vtedy došlo k výraznému úpadku sídliskovej štruktúry, mnohé sídla zanikli. Obyvateľstvo sa z neblahých udalostí postupne spamätalo, došlo však k degradácii v remeselnej produkcii a keltské technológie, až na prácu so železom, sa väčšinou prestali používať. Púchovská kultúra zanikla v závere 2. storočia n. l.

Svedkom opísaných dejinných udalostí bol aj ľud púchovskej kultúry sídliači na Veľkom vrchu. Pri stavbe svojej pevnosti neobnovili zaniknuté hradisko lužickej kultúry v celom jeho rozsahu, ale opevnili jeho najvyššie položené miesto. V západnej časti vrcholovej časti postavili pevnostný múr, čím vytvorili dnešnú akropolu hradiska. Vznikol tak menší hrádok zaberajúci plochu asi 0,6 ha. Vstup doň chránila brána s predsunutým krátkym múrom nad prístupovou cestou. Pod akropolou vo vonkajšom pôvodnom vale urobili priechod, do ktorého viedla nová vetva prístupovej cesty z doliny potoka Divina.

V sondách vo vrcholovej časti mimo akropoly a na Malom vrchu sa nachádzali len nepočetné fragmenty keramiky a v ostatných preskúmaných polohách hradiska ani tie nie. Nálezová situácia teda ukazuje, že plocha pôvodného hradiska bola v dobe osídlenia ľuďom púchovskej kultúry využívaná iba v nepatrnej miere. To znamená, že základnou obrannou stavbou bol vtedy hrádok. V mierovom čase jeho obyvatelia niektoré svoje aktivity vyvíjali aj na priľahlej ploche hradiska a používali aj dávne komunikácie. A zaiste v núdzi pri obrane im boli nápomocné aj dávne valy z doby bronzovej.

in the Late La Tène period when the settlement network became densest. In the Early Roman period, shortly after the turn of the eras, the Púchov culture experienced a catastrophe that left visible traces in a form of the burnt dwellings horizon and destroyed fortifications. The catastrophe was brought about by the Germanic tribes. At that time, the settlement network shrunk and many settlements decayed. Although the people had recovered from the shock, the craft production never reached previous quality and Celtic technologies – except for iron processing – ceased to be used. Eventually, the Púchov culture disappeared at the end of the 2nd century CE.

These historic events were witnessed by the people inhabiting the Púchov small hillfort on Big Hill. They did not renew the entire former Lusatian hillfort. Instead, they fortified only its topmost part. In the western part of the peak area, they built a defensive wall circling today's hillfort acropolis. The walled space formed a smaller hillfort with an area of 0.6 ha. The access to the small hillfort was protected by a gate with a short forward wall over the access route. The settlers built a passage in the original wall, accessible thanks to a new road from the Divina Valley.

Trenches on the peak area outside the acropolis and on Small Hill contained only a few pottery sherds. In other excavated parts of the hillfort, there were no artefacts. This indicates that, in the Púchov culture times, the original hillfort area was exploited only to a minor extent. This, in turn, means, that at that time, the basic defensive structure was a small fortified enclosure. In peace times, the settlers used also the plateau by the original hillfort and older roads. And when there was a threat, older, Bronze Age ramparts provided additional protection.

Obr. 11. Súčasti odevu a ozdoby púchovskej kultúry.
Fig. 11. Elements of Púchov culture attire and decorations.

Obr. 12. Pracovné náradie a predmety dennej potreby púchovskej kultúry.
Fig. 12. Púchov culture working tools and everyday items.

Obr. 13. Hroty železných šípov púchovskej kultúry.
Fig. 13. Púchov culture iron arrowheads.

Obr. 14. Keramika púchovskej kultúry.
Fig. 14. Púchov culture pottery.

Vykopávky na akropole sa nesústredili len na skúmanie valu, ale odkrývali sa nimi aj priľahlé časti jej osídlenej plochy. Samotný pevnostný múr široký viac ako 4 m budovali známym spôsobom. Čiže najprv priestor na rozhraní plošiny a prudkého svahu kopaním zrovnali, z vyťažených kameňov postavili múriky a medzi ne nasypali kamene a hlinu. V jednej zo sond sa zdokumentovala prítomnosť uhlíkov, čo znamená, že aj túto stavbu fixovala bližšie nešpecifikovaná drevená konštrukcia. Pred múrom sa nachádzala berma, plochý stupienok, ktorý má vplyv na statiku múra a zároveň uľahčuje jeho nutnú údržbu. Na ploche akropoly sa našli zvyšky sídliska lužickej kultúry, preto aj vo výplni telesa múra sa v hline medzi kameňmi našli črepy z nádob tejto predchádzajúcej historickej epochy.

Na omnoho intenzívnejšie využitie plochy hrádka a koncentráciu osídlenia v období púchovskej kultúry upozorňuje prítomnosť výraznej sídliskovej vrstvy s nálezmi z 1. storočia pred n. l., ako aj množstvo kolových jám, pozostatkov po nosných prvkoch nadzemných stavieb. Okrem zvyškov obydľí sa tu našli aj pozostatky kováčskej vyhne a do skaly zahĺbená sýpka.

Objavené boli rôzne kovové predmety a zlomky v ruke modelovanej i na hrnčiarskom kruhu vyrábanej keramiky. Našli sa spony na šaty, orné i remeselnícke náradie, hroty šípov, držadlo štítu, fragmenty strieborných zrkadiel, jantárová perla, taktiež aj strieborná minca razená v rokoch 45–35 pred n. l. Zuholnatené semená a rastlinné zvyšky zachované v sýpke informujú o sortimente pestovaných plodín. Z obilnín je to pšenica dvojrnná, pšenica špaldová, jačmeň siaty plevnatý a proso siate. Zo strukovín sú zastúpené bôb obyčajný, hrach siaty a šošovica kuchynská.

The excavations on the acropolis focused not only on the ramparts but also on the adjacent settled area. The defensive wall was more than 4 m wide and had a well-known construction. First, the land at the edge of the plateau, over the steep slope was levelled. Then, the walls were built of dug out stones and the space between them filled with soil and more stones. In one of the trenches, coals were found, indicating that the construction was supported with an unpreserved wooden structure. In front of the wall, there was a berm – a level shelf supporting the wall and facilitating necessary maintenance works. On the level acropolis, traces of the Lusatian settlement were found. Unsurprisingly, sherds of pottery attributed to this historic period were also found among the stones in the soil filling the wall.

The clear settlement layer containing finds dated back to the 1st century BCE together with a large number of pit holes – remains of over-ground structures – indicate that the hillfort was much more intensely used and densely settled in the Púchov culture times. Apart from dwellings relics, there were also traces of a blacksmith's forge and a rock carved granary.

Finds from the site include various metal items as well as sherds of hand-made and wheel-thrown pottery. There were also fibulas, agricultural tools and craftsman equipment, arrowheads, a shield grip, silver mirrors fragments, amber pearl and a silver coin minted between 45 and 35 BCE. Burnt seeds and plant remains in the granary inform us about plant species grown at that time. Cereal grains include emmer wheat, spelt, barley and millet. Legumes are represented by broad beans, peas and lentils.

Zánik tunajšieho osídlenia priamo súvisí s ničivým vpádom Germánov, ktorí v dobe po zmene letopočtu vyplienili hradiská na severnom Slovensku. Po týchto udalostiach sa ľud púchovskej kultúry na Veľký vrch už nevrátil.

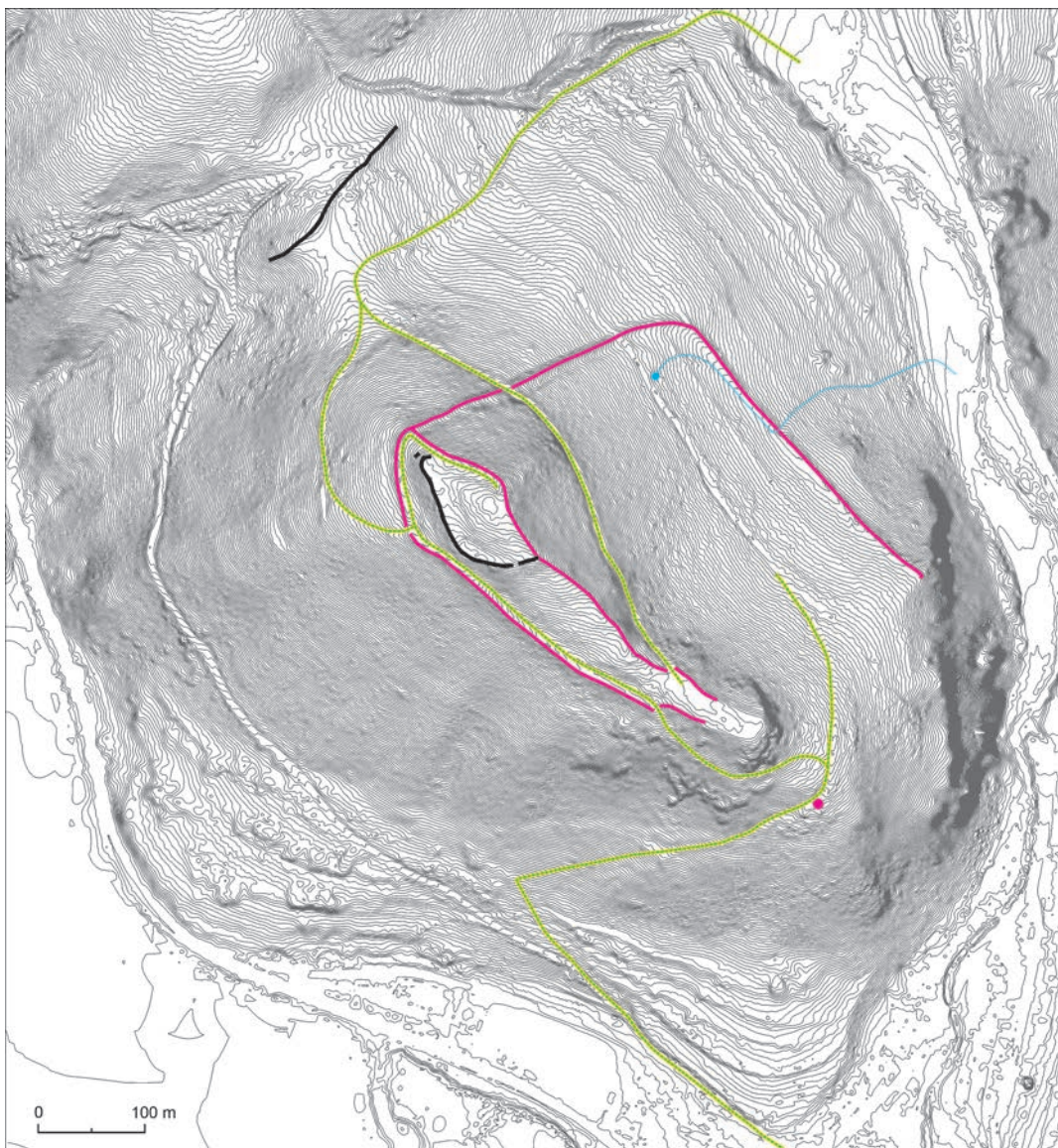
VELKOMORAVSKÝ HRAD

Termínom hradisko sa označuje miesto v krajine, na ktorom sú pod zemou dochované zvyšky zaniknutého opevneného sídla. V teréne ho zvyčajne identifikujeme vďaka prítomnosti valov, ktoré boli v minulosti obrannými múrmi rôznej konštrukcie. Funkcia týchto sídiel, pôvodne hradov, bola rôzna, niektoré mohli byť napríklad vyslovene len útočiskami, iné zas boli polyfunkčné, v závislosti od potrieb spoločnosti. Včasnostredoveké hrady sa vo všeobecnosti považujú za centrá správnej moci i kultu, zohrávali dôležitú úlohu pri organizovaní ekonomického chodu spoločnosti, nie zanedbateľná bola aj ich vojenská funkcia a demonštrácia sily. Preto si treba uvedomovať, že aj keď v prípade archeologickej lokality na Veľkom vrchu hovoríme ako o hradisku, vo veľkomoravskom období, presnejšie v jeho závere, tu v skutočnosti stál rozsiahly hrad, z ktorého sa do súčasnosti na vrchole kopca i jeho úbočiach dochovalo síce deštruované, ale dodnes mohutné opevnenie. Mnohoročný výskum tohto hradu sa uskutočnil na nepatrnom percente jeho plochy. Napriek tomu priniesol závažné poznatky o type jeho zástavby, stavebných technikách opevnenia, prítomnosti spoločenskej elity, úrovni remeselnej výroby i poľnohospodárstva. V neposlednom rade treba spomenúť aj prínos k diskusii o chronológii predmetov veľkomoravského obdobia.

The extinction of the settlement is directly related to the Germanic devastating invasion, who shortly after the turn of the eras plundered hillforts located in today's northern Slovakia. After these events, Púchov people never came back to Big Hill.

THE GREAT MORAVIAN CASTLE

The term hillfort refers to a site, where – underground – remains of a declined fortified settlement preserved. Usually, it can be identified in the field thanks to the presence of ramparts – of various construction – that in the past served as defensive walls. Such settlements – originally castles – could have various functions. Some of them could serve as refugium, others could have more functions, depending on the local people needs. Early medieval castles are generally considered centres of administrative power and cult. They also played an important role in organising economic life of the society. Finally, we should not forget their military functions also as a demonstration of power. Consequently, although we refer to the site on Big hill as a hillfort, it would be more precise to call it a castle. In the Great Moravian times, or more precisely at the end of that period, there was a large castle on the hill. Its destroyed but still massive fortifications preserved to this day. Many years of research on the castle covered only a small fragment of the entire site. Despite limited scope, the excavations delivered significant pieces of information about types of constructions, construction techniques used to build the fortifications, presence of social elites, quality of craft and agriculture. Finally, the finds from the site informed the discussion on the chronology of Great Moravian artefacts.

Obr. 15. Plán veľkomoravského hradiska. Čierna – nedatovaný val a neobnovené valy púchovskej kultúry, purpurová – obranné stavby, zeleno-žltá – cestné komunikácie, modrá – prameň a potok.

Fig. 15. The plan of the Great Moravian hillfort. Black – undated rampart and non-renewed Púchov culture ramparts, purple – defensive constructions, green-yellow – routes, blue – spring and stream.

Pevnostný systém

Súčasnú vykopávku doložili, že Slovania pri budovaní hradu využili staršie valy, najmä tie z doby bronzovej. Ich rozpadnuté zvyšky zrovnali a na nich postavili nové opevnenie. Valy sa skúmali na dvoch miestach, vo vrcholovej časti a na podhradí, ich konštrukcia nebola rovnaká. Val, ktorý na hrebeni kopca oddeluje vrcholovú časť od podhradia, z vnútornej i vonkajšej strany tvorili múry z nasucho kladených kameňov. Priestor medzi nimi bol zasypaný hlinou s množstvom kameňov rôznych veľkostí, pozostatky predpokladanej drevenej konštrukcie sa nedochovali, zotleli. Šírka tejto obrannej stavby nepresahovala 2 m, jej pôvodnú výšku nepoznáme. Naproti tomu val v podhradí mal šírku asi 4 m a neobložili ho kameňmi. Jeho teleso tvorili komory z drevených brvien, vyplnené hlinou a menším množstvom kameňov. Či vnútorné opevnenie z doby laténskej,

The fortification system

Current excavations showed that the Slavs used remains of older walls – mainly those from the Bronze Age – to construct the ramparts. They destroyed remains of old fortifications and built the new defensive system on the spot. The ramparts were excavated in two places – in the peak area and in the suburbium. The results showed that the constructions differed. The ramparts on the hill ridge – separating the peak area from the suburbium – were constructed of dry stone walls, both on the inside and the outside. The space between the walls was filled with soil and stones of various sizes. Remains of presumed wooden constructions have not preserved, they decayed. The width of this defensive construction did not exceed 2 m. We do not know its original height. On the contrary, the suburbium ramparts were 4 m wide and were not cased with stones. Here, the

Obr. 16. Priestorová fotogrametrická dokumentácia sondy vo veľkomoravskom vale v podhradí s vypreparovaným brvnom komory pevnostného múru.

Fig. 16. Spatial photogrammetric documentation of a trench in the Great Moravian rampart in the suburbium with a cleaned beam of the wall chamber.

Obr. 17. Virtuálna ideálna rekonštrukcia veľkomoravskej brány pod Malým vrchom.
Fig. 17. Virtual idealized reconstruction of the Great Moravian gate below Small Hill.

oddeľujúce akropolu od vrcholovej časti, obnovili aj vo veľkomoravskom období, nemožno pre nedostatok podkladov posúdiť. Tým, že Slovania vybudovali pod Malým vrchom aj bránu uzatvárajúcu prístupovú cestu z Považia, ochránili jediný schodný prístup do podhradia. Kvôli jej výstavbe vyhlbili do skalnatého podlažia zárez cesty, získaný materiál použili na vytvorenie umelého násypu a základov drevenej stavby, ktorá bránu premostila a chránila. Výskum deštruktívnych vrstiev a konštrukčných detailov po nosných stĺpoch umožnil vytvoriť trojdimenzionálny model tohto nevšedného objektu. Brána nie je súčasťou valmi chráneného areálu a ani sa v jej blízkosti pri vykopávkach nenašli zvyšky po palisáde. Preto sa predpokladá uzavretie priestoru okolo nej prúteným plotom, ktorý spolu s konfiguráciou terénu bol dostatočnou zábranou voľného pohybu osôb. Brána pravdepodobne fungovala ako kontrolný bod pri vstupe do hradu a bola schopná odolať útoku menšej skupiny útočníkov. Ak však došlo k masívnemu útoku väčšej bojovej jednotky, jej prieniku do podhradia nedokázala účinne brániť. Ak to bolo nutné, jeho obyvatelia našli bezpečné útočisko na opevnenom vrchole kopca.

Predmety, ktoré boli počas vykopávok objavené, vypovedajú o tom, že boli vytvorené v mladšej fáze veľkomoravského obdobia, ale neinformujú o dobe výstavby hradu. Umožnil ju určiť až výskum pevnostných stavieb, lebo z ich konštrukcií sa získali uhlíky vhodné pre rádiouhlíkové stanovenie veku. Prínosom boli predovšetkým vzorky z dochovaných zvyškov drev použitých pri stavbe valu podhradia a brány pod Malým vrchom. Na základe ich rozboru sa v súčasnosti ako najpravdepodobnejšia

ramparts consisted of wooden beams chambers filled with soil and smaller amounts of stones. Unfortunately, the excavations provided insufficient information to settle the question whether the inner La Tène fortifications, separating the acropolis from the peak area, were restored in the Great Moravian times. By building the gate closing the access route from the Váh Valley below the Small Hill, the Slavs protected the only entrance to the suburbium. During the construction, they cut the notch to the rock. The obtained material they used to construct an artificial embankment and foundations of wooden construction that bridged and protected the gate. The research on the destruction layers and construction details of load-bearing pillars resulted in the development of a three-dimensional model of this remarkable feature. The gate is not part of the area protected by the ramparts and during the excavations, we have found no traces of a palisade. Thus, we are inclined to believe that the area around the gate was enclosed with a wicker fence that – together with topographical features of the hill – prevented unauthorised access sufficiently. Most likely, the gate was used as a “checkpoint” at the entrance to the castle and could resist attacks of moderate groups of intruders. However, in case of massive attacks of larger troops, it could not efficiently protect the suburbium. When necessary, the suburbium inhabitants found safe hideaway inside the well-fortified peak area.

The items found during the excavations could be related to the younger phase of the Great Moravian period. Unfortunately, the artefacts cannot unambiguously indicate when the hillfort itself was built. This was possible thanks to surveying the fortification construction, where coals

doba výstavby považujú prvé tri desaťročia 10. storočia. Čiže hrad vybudovali v turbulentných časoch zániku veľkomoravskej ríše, alebo tesne po ňom. Kedy došlo k jeho opusteniu nie je možné presnejšie stanoviť. Treba však zobrať do úvahy, že vo všeobecnosti výskyt podobných nálezov ako z Divinky neprekračuje prvú polovicu 10. storočia. Zároveň analýza keramiky ukázala, že je veľmi jednotvárna, pochádzajúca z krátkeho časového úseku. Tieto fakty naznačujú, že toto opevnené sídlo zaniklo pomerne skoro po jeho vybudovaní, ešte v prvej polovici 10. storočia.

Charakteristika osídlenia

Počas vykopávk vo vrcholovej časti vrátane akropoly sa okrem staršieho osídlenia objavili aj veľkomoravské sídliskové objekty. Na akropole bola nálezová situácia obzvlášť komplikovaná, pretože sa tu nachádzala zmiešaná kultúrna vrstva miestami hrubá skoro 2 m. Jej podstatnú časť tvorili kamienno-hlinité destrukcie sídliska púchovskej kultúry. Zhruba po tisícročí na jeho pozostatkoch Slovania postavili novú osadu, obytnú časť svojho hradu. Na rozdiel od minulosti charakteristickými obydliami tejto etapy osídlenia boli zrubky. Pretože stáli na svahu, terén vyrovnávali vybudovaním základov z nasucho kladených kameňov, podmuroviek. Keďže predchádzajúce osídlenie vrcholovej časti nebolo také intenzívne, nevznikla tu ani hrubá antropogénna vrstva. Na skalnatom podloží ležala pomerne tenká vrstva sivej tmavohnedej hliny, ktorá bola vplyvom deštrukčných procesov a pôdotoku premiešaná,

suitable for radiocarbon dating were obtained. As a result, we gained samples from preserved remains of wood used for the construction of ramparts and the gate below the Small Hill. Based on the analysis of the samples, it was possible to determine that – most probably – the fortifications were built during the first three decades of the 10th century. This means that the castle was built in the turbulent times when the Great Moravian state declined or right after it collapsed. Still, we are unable to determine precisely when the hillfort was abandoned. However, we should remember that, generally, finds similar to those from Divinka do not appear after the first half of the 10th century. Additionally, the analysis of the ceramic indicated that the pottery is very stereotypical and was manufactured during a short period. All these facts imply that the settlement was abandoned relatively shortly after it had been built, sometime in the first half of the 10th century.

Settlement characteristics

Apart from remains of the older settlement, the excavations on the peak area including the acropolis revealed also Great Moravian settlement features. The situation on the acropolis was particularly complex – there was a settlement layer that in some places was 2 m thick. The main component of the layer was soil-stone destruction of the Púchov culture settlement. After about a millennium, the Slavs built a new settlement on the spot – the residential area of their castle. Unlike before, in this settlement stage, log houses were typical residential structures. Since the dwellings were located on a slope, the Slavs

Obr. 18. Kamenný mlynček v pôvodnej polohe.

Fig. 18. A stone mill in the original position.

nedali sa v nej rozpoznať sídliskové horizonty. Obsahovala množstvo kameňov zo zrúteného valu, medzi ktorými boli rozptýlené pozostatky sídliska – uhľíky, zvieracie kosti, črepy z nádob i rôzne kovové predmety. Polohu nadzemných obydľí, zrubov len v náznakoch vyznačovali koncentrácie črepov. V jednom prípade sa podarilo vypreparovať základový múrik stavby, v jej interiéri sa vo funkčnej polohe na sebe nachádzali mlynské kamene.

Hustota zástavby vrcholovej časti nebola rovnomerná, čo sa prejavilo počas vykopávok na Malom vrchu, pretože na plošine brala sa v nízkom pôdnom horizonte našiel len jeden včasnostredoveký črep. V sondách pod bralom sa ale nachádzali hlinito-kamenné vrstvy s črepmi, spláchnuté a zrútené z Malého vrchu. Preto

levelled the surface with dry-stone foundations. The earlier settlement in the peak area had not been as intense and thus the anthropogenic layer was not very thick. On the rock base, there was a relatively thin layer of dark brown soil – mixed as a result of destruction processes and solifluction. As a consequence, it was impossible to recognise any settlement horizons in the layer. It contained plenty of stones from the collapsed ramparts and scattered settlement waste, such as coals, animal bones, pottery sherds and various metal items. Locations of overground dwellings – log houses – were indicated only by the concentration of pottery sherds. In one of the houses – where foundations were identified – millstones placed one on top of another, in the functional position were found.

Obr. 19. Súčasti výstroja veľkomoravských bojovníkov.
Fig. 19. Elements of Great Moravian warrior's attire.

nie je možné úplne vylúčiť, že stopy osídlenia z tejto časti lokality po mnohých stáročiach zanikli prirodzeným spôsobom. Podobne veľmi chudobná na nálezy bola sonda v plochej, obývateľnej časti podhradia. Zdokumentovala sa tam síce prítomnosť kultúrnej vrstvy, ale jej časové určenie je problematické. Táto skutočnosť môže súvisieť s ochrannou, útočistnou funkciou podhradia, ktoré bolo v prípade nebezpečenstva krátkodobo osídľované vidieckym obyvateľstvom z okolia hradu, a tak tam stáli len provizórne príbytky s nevyhnutnou výbavou domácností.

Spoločenská elita na hrade

Sociálna štruktúra obyvateľov hradu na Veľkom vrchu zodpovedala rozvrstveniu veľkomoravskej spoločnosti. Veľmi zjednodušene možno povedať, že ju tvorili príslušníci privilegovanej vrstvy, nižšie vrstvy slobodného obyvateľstva, a tiež otroci. Dodnes nie je uspokojivo vyriešená otázka vzťahu severozápadného Slovenska k jadrú Veľkej Moravy, teda či priamo podliehalo ústrednému kniežatstvu, alebo či išlo o sebestačné kmeňové územie patriace do sféry vplyvu kniežacieho dvora. Nepochybne však na Veľkom vrchu sídlil predstaviteľ moci so svojím dvorom, azda v oddelenom priestore na akropole. Táto skupina ľudí tvorila lokálnu spoločenskú elitu. Jej súčasťou bola aj vojenská družina, ktorej príslušníci mali privilegované postavenie v spoločnosti. Hmotným dôkazom ich prítomnosti na sídliskách i pohrebiskách bývajú súčasti bojovníckeho výstroja a zbrane. Nie inak je tomu aj v Divinke, kde sa našli priamo v sondách i pri povrchových

During the excavations on Small Hill, it was determined that the density of the dwellings in the peak area varied. On the plateau area of the rock, we have found only one early medieval pottery sherd. However, the trenches below the rock contained soil-stone layers with pottery that slid down the Small Hill slope. Consequently, it cannot be ruled out that over the centuries, settlement traces in this part of the site disappeared naturally. Similarly, the number of finds in the trench located in the flat part of the suburbium residential area was also modest. Although the presence of a cultural layer there was documented, it was difficult to determine the layer chronology. This finding could be related to the defensive, protective function of the suburbium, which in case of imminent danger was only briefly inhabited by people living in the vicinity of the castle. As a consequence, in the suburbium, there were only temporary shelters furnished with necessary household equipment.

Social elites on the castle

The social structure of the castle inhabitants reflects stratification of the Great Moravian society. Simplifying, it can be said that the inhabitants recruited from the privileged social stratum, lower layers of free citizens and slaves. So far, the question of the relations between north-western Slovakia and the Great Moravia core has not been satisfactorily settled. It is not known whether the area was ruled directly by the central prince or rather was a self-sufficient tribal land in the orbit of the princely influences. Undoubtedly, however, Big Hill, or more likely the separate area in the

Obr. 20. Zdobená železná prevliečka po nájdení, jej röntgenová snímka, po vyčistení a jej kresba.
 Fig. 20. A decorated iron loop after discovery, its X-ray image, after cleaning and its drawing.

prieskumoch. A to nielen na akropole a vo vrcholovej časti, ale aj v podhradí a dokonca aj v predpolí hradu. Vari najpresvedčivejším dôkazom prítomnosti mocenskej zložky spoločnosti sú nálezy troch ostrôh a kovových súčastí remienkov slúžiacich na ich pripevnenie k chodidlu. Ramená ostrôh sú ukončené platničkami s nitmi, o ktoré sa tieto remene napevno prichytávali. Jedna z nájdených ostrôh mala platničky jazykovitého tvaru, zdobené horizontálnymi i vertikálnymi rytými líniami. Platničky ďalšej ostrohy pôvodne ukončovali palmety s tromi lalokmi, na základni doplnené ryhami s punčovanou výzdobou. Nity boli podložené medeným pásikom. Rameno tretej ostrohy zdobia vykované plastické krížiky. Drobnú ozdobnú platničku prevliečky remeňa dekoruje ornament pozostá-

acropolis, was resided by a representative of the power and his court. This group of people formed local social elites which included also the military troops. The troop members had a privileged position in society. Material traces of their presence in settlements and cemeteries include elements of warriors' attire and weaponry. It is similar in Divinka, where such items were found directly in the trenches and during the field surveys – not only on the acropolis and in the peak area but also the borough. However, the most persuasive argument in favour of the presence of power representatives is provided by finds of three spurs and metal fittings of spur fasteners. The spurs arms were ended with riveted plates to which the fasteners were attached. One of the spurs had tongue-shaped plates decorated with horizontal

Obr. 21. Zubadlo a jeho súčasti z veľkomoravského obdobia.
Fig. 21. A Great Moravian horse bit and its elements.

vajúci z križujúcich sa zdvojených rytých línií. Výzdoba malého jazykovitého nákončia remeňa pripomína platničky ostrôh, taktiež ho vyzdobili ryhami a puncovaním. Ostrohy nie sú len dokladom prítomnosti jazdeckej vojenskej družiny, ale aj predmetom potvrdzujúcim spoločenské postavenie ich nositeľa. Príslušnosť k elite sa deklarovala vonkajšími symbolmi, medzi ktoré patrilo právo nosiť meč s opaskom a ostrohy. Meč sa na lokalite síce nenašiel, ale zato sa našli súčasti honosne zdobených opaskov. Železná prevliečka s predĺženým krčkom slúžila na pripevnenie meča a jej platnička je zdobená vybíjanými oblúčikmi umiestnenými v radoch. Opasok býval ukončený nákončím, železný exemplár z Divinky má jazykovitý tvar a celý jeho povrch je zdobený jemnými rytými líniami. Jazdci svoje kone ovládali pomocou postroja, z ktorého sa zvyknú dochovať len jeho kovové súčasti. Z nich sa na Veľkom vrchu našlo skoro kompletne zubadlo a dve súčasti postrannice zubadla. Unikátnym a veľmi dôležitým nálezom je fragment podkovy, pretože donedávna sa spochybňovala existencia ťažkej jazdy v šíkoch veľkomoravských bojovníkov, ktorá si vyžaduje podkúvanie koní.

Na akropole sa našiel zatiaľ jediný šperk z lokality, plechový bronzový prsteň so širokým oválnym štítkom. Zdobí ho jemne gravírovaný kríž a obruba, kompozíciu dopĺňajú puncované koncentrické krúžky.

Obr. 22. Zdobený prsteň.
Fig. 22. A decorated ring.

and vertical notches. Plates of another spur were originally decorated with palmettes with three foils complemented with notches and punched ornaments on the base. Under the rivets, there was a copper strip. The arm, of the third spur is decorated with plastic crosses. A fine decorative loop plate is ornamented with crossed double notches. The decoration of a small tongue-shaped strap end resembles spur plates and was also decorated

with notches and punched ornaments. The spurs not only confirm the presence of the equestrians but also indicate the social position of the owner. Belonging to the elite was defined by symbols such as the right to carry a sword and wear a sword belt and spurs. Although no sword was found at the site, there were lavishly decorated belt elements. An iron loop with an elongate neck was used to fasten a sword. Its plate is decorated with rows of punched arcs. Often, the belt ended with a belt-end – the iron specimen from Divinka is tongue-shaped and its entire surface is decorated with notches. At those times, the equestrians used horse harnesses of which only the metal elements preserved. On Big Hill, a nearly complete bit and two fragments of cheek links were found. A unique and important find is a horseshoe fragment because until recently there were significant doubts concerning the presence of heavy cavalry – which required horseshoes – among the Great Moravian warriors.

Obr. 23. Malý depot železných predmetov, ktorý bol pôvodne uložený vo vedierku.
Fig. 23. A small hoard of iron items, originally placed in a bucket.

Obr. 24. Depot železných predmetov, predovšetkým poľnohospodárskeho náradia.
Fig. 24. A hoard of iron items, mainly agriculture tools.

Remeslá

Životaschopnosť dávnych spoločností závisela od výkonnosti poľnohospodárstva a remeselnej výroby, nie inak tomu bolo aj vo veľkomoravskom období. Z Veľkého vrchu pochádza široký sortiment predmetov dokladajúcich existenciu rozvinutej úrovne týchto zložiek hospodárstva. Nálezy hmotnej kultúry sa na Veľkom vrchu nachádzali predovšetkým roztrúsené v odpadových a zánikových vrstvách sídliska. Ale zvláštnym javom na hradiskách tej doby je aj výskyt takzvaných hromadných nálezov, zámerne do zeme uložených pokladov, depotov železných predmetov. Dôvod ich existencie nie je dodnes uspokojivo vysvetlený. Napríklad ľudia v prípade nebezpečenstva mohli schovávať do zeme ťažké predmety, ktoré by ich kvôli svojej hmotnosti zdržiavali pri úteku. Taktiež mohlo ísť o sústredenie, uskladnenie poškodených železných predmetov ako suroviny na opätovné kovácke spracovanie, uvažuje sa aj o ich zakopávaní z kultových dôvodov. V súčasnosti je z Veľkého vrchu známych päť takýchto pokladov obsahujúcich množstvo rôznych predmetov.

Nájdenej honosnej súčasti bojovníckeho výstroja neboli vyhotovené miestnymi remeselníkmi. Ich kvalita, škála tvarov, výzdobné techniky

So far, on the acropolis, only one piece of jewellery has been found—a bronze ring with a wide, oval head. The ring is decorated with a finely punched cross and a rim. The composition is completed with concentrically aligned punched circles.

Crafts

The viability of historic societies depended largely on agriculture and crafts efficiency. This also applies to the Great Moravian period. Numerous finds from Big Hill confirm that both these branches were well-developed there. The material culture manifested itself predominantly in items scattered across waste and decay settlement layers. A specific feature of the contemporary hill-forts is the presence of hoard finds containing deliberately deposited iron artefacts. The reason

for their deposition has not been satisfactorily explained yet. It is hypothesised that, in case of imminent danger, people could hide heavy items that would delay their escape. It is also possible that they simply stored damaged iron items as a source of raw material. Some assume that the items were buried for cult reasons. Currently, we know five such hoards from Big Hill containing many different finds.

Obr. 25. Hroty šípov z veľkomoravského obdobia.
Fig. 25. Great Moravian arrowheads.

Obr. 26. Depot rôznych železných predmetov.
Fig. 26. A hoard of various iron items.

Obr. 27. Nože viacerých typov s brúsikom.
Fig. 27. Various type knives and a whetstone.

Obr. 28. Nožnice, šidlo a praslen.

Fig. 28. Scissors, an awl and a spindle whorl.

a dekorácia zodpovedajú dobovému vkusu a vtedajším technologickým možnostiam. Obdobné predmety sa nachádzajú na viacerých veľkomoravských náleziskách a vyrábali sa v rozsiahlych kolekciami v špecializovaných kováčskych dielňach vo výrobných centrách ríše. Inak tomu bolo s lokálnou produkciou bežných pracovných nástrojov. Ale aj miestni remeselníci zvládali komplikovanejšie kováčske techniky zvyšujúce úžitkové vlastnosti ich výrobkov. Vojenskú posádku zásobovali jednoduchšími súčastami zbraní a konského postroja. Z tejto kategórie predmetov sa na hradisku v Divínke našli hroty šíпов a kopije, zubadlá a podkova, azda k nim patria aj dlhšie, takzvané bojové nože. Hlavnou pracovnou náplňou tunajších kováčov však bola výroba náradia používaného pri prácach rôznej povahy a zamerania. Jednu takúto skupinu tvoria nástroje slúžiace na obrábanie dreva, ku ktorým patria nájdené sekery, pílkы, poriez, vrtáky a dláta. Niektorými sa ťažilo drevo, s ďalšími pracovali zruční tesári a stolári i iní remeselníci pri výstavbe opevnenia, domov a hospodárskych budov, pri výrobe zariadenia ich interiérov, ale aj pri výrobe drevených súčastí rôzneho náradia a zbraní. Na osekávanie podložnej skaly počas zemných prác, úprave kameňov do murív a aj pri výrobe žarnovov slúžili sekáče rôznej veľkosti. Kováči pre potreby každodenného chodu domácností vyrábali jednoduché nože a zatváracie nože-britvy, nožnice, kovania, rukoväte a obruče vedierok, železné misky, rôzne šidlá, klince, skoby a aj kľúče do zámkov. Poľnohospodárov zásobovali železnými častami orného a žacieho náradia. V depotoch sa na Veľkom vrchu našli lemeše a čerieslo, súčastí radla slúžiaceho na orbu. Na obrábanie pôdy, kľúčovanie lesov i na kopáčske práce slúžili masívne motyky. Krátke kosity sa používali na vyžínanie kr-

Impressive components of warriors' attire were not manufactured by local craftsmen. The quality, variety of shapes, decorative techniques and ornaments are consistent with contemporary fashion and technological state of the art. Similar items have been found on other Great Moravian sites and were manufactured as collections in specialised workshops in the Empire craft production centres. The local production of common working tools differed. However, local craftsmen also mastered more advanced forging techniques enhancing the features of their products. The local troops were equipped with pieces of simple weaponry and horse tack. These plain finds include arrowheads, spearheads, horse bits and a horseshoe and possibly also longer, battle knives. However, the local blacksmiths' main task was to manufacture working tools of various types. One group contains tools used for wood processing such as axes, saws, drawknives, drills and chisels. Some of the tools served for tree logging. Other types were used by skilled carpenters and craftsmen who built fortifications, dwellings and outbuildings and manufactured household equipment. Certainly, the tools were used also for the production of further tools and weapons. Chisels – of various sizes – were used during earthworks, processing stones necessary for masonry and to produce millstones. To make everyday life easier, blacksmiths manufactured simple knives and folding knives-razors, scissors, fittings, handles, bucket clamps, iron bowls, various awls, nails, latches and keys. The blacksmiths also supplied farmers with elements of ploughs and mowing tools. The hoards from Big Hill contained also iron plough parts: shares and a coulter. Massive hoes were used for soil processing, forest

Obr. 29. Rôzne železné predmety zo sídliskových vrstiev.
Fig. 29. Various finds from settlement layers.

Obr. 30. Obruče vedra a súčasti závesov rukováte.
Fig. 30. Bucket clamps and fragments of a handle-mount.

Obr. 31. Kosáky v rôznom stave dochovania.
Fig. 31. Sickles in various state of preservation.

Obr. 32. Rekonštruované veľkomoravské hrnce.
Fig. 32. Reconstructed Great Moravian pots.

Obr. 33. Odtlačky osky hrnčiarskeho kruhu na podstavách dien hrncov.
Fig. 33. Imprints of a potter's wheel axis on pots base bottoms.

Obr. 34. Práve objavený fragment veľkomoravského hrnca.

Fig. 34. Just discovered a fragment of a Great Moravian pot.

miva pred dobytok, častým nálezom aj v sídliskových vrstvách sú kosáky i ich zlomky, ktorými sa žalo obilie. K zriedkavým nálezom parí žací nôž.

Najčastejšími nálezmi na vykopávkach bývajú črepy z rozbitých keramických nádob, pretože nepodliehajú rozkladu ani korózii. Veľkomoravská keramika sa vyrábala na pomaly rotujúcom hrnčiarskom kruhu bez zotrvačníka. Táto technika spočíva v tom, že z hrudy hliny položenej na doske kruhu nádobu najprv nahrubo vymodelovali a následne ju za pomoci rotácie doformovali do požadovaného tvaru. Tenkostenné súmerné hrnce z Divinky dokumentujú rutinné zvládnutie tohto technologického procesu. Ustálené tvary a pomerne monotónne výzdobné motívy upozorňujú na lokálny pôvod prevažnej väčšiny nachádzanej keramiky. Jej charakteristickým znakom je aj prí-

grubbing and digging works. Short scythes were used to cut forage for the cattle. Finally, sickles and sickle fragments used to harvest crops are common finds in settlement layers. A harvest knives is a unique find.

The most commonly excavated finds are pottery sherds – fragments of broken ceramic vessels – because pottery does not erode nor rot. Great Moravian pottery was manufactured on a slowly rotating wheel without a flywheel. First, a vessel was roughly formed on a wooden wheel from a clay lump and then the desired shape was modelled with slow rotations. Thin, symmetrical vessels from Divinka confirm that the locals mastered the technological process. Repeatable shapes and relatively common ornaments indicate that most vessels were produced locally.

Obr. 35. Vykopávky vo vrcholovej časti hradiska.
Fig. 35. Excavations in the peak area of the hillfort.

tomnosť odtlačku osky kruhu na podstavách dielných nádob. To nasvedčuje o používaní unifikovanej konštrukcie hrnčiarskeho kruhu, ktorého doska rotovala okolo fixnej osky. Z hliny sa modelovali aj veľké ploché oválne alebo obdĺžnikové vaňovité nádoby s nízkymi stenkami, pražnice, určené na sušenie a praženie obilia. Pretože neprešli vysokým žiarom, málokedy sa dochovávajú vcelku. Na Veľkom vrchu sa našlo len niekoľko okrajových zlomkov týchto zariadení.

Centrum regiónu

Žiadne konkrétne historické udalosti odohrávajúce sa vo včasnostredovekom období na severozápadnom Slovensku nie sú zaznamenané v písomných zdrojoch.

A characteristic feature of the pottery is an axis imprinted on vessel base bottoms. This indicates that the locals used unified potter's wheels with a wooden plate rotating around a fixed axle. Clay was also used to manufacture large but flat-bottom and low, oval or rectangular vessels used to dry and roast cereal grains. Unfortunately, since usually such objects were not burnt in high temperature, they rarely preserve undamaged. On Big Hill, only a few fragments of such vessels rims were found.

The region centre

Historic events that took place in north-western Slovakia in the Early Middle Ages have not been recorded in written sources.

somných prameňoch. Preto sa aj pri opise starších dejín tejto oblasti len úplne neurčito odvoláva na všeobecný obraz historického vývoja nášho územia. Pri tomto stave poznania zohráva nenahraditeľnú úlohu archeológia. Jej neustále sa rozširujúca pramenná základňa prináša poznatky, ktoré aspoň v hrubých rysoch umožňujú skúmať tendencie miestneho vývoja a porovnávať ich so situáciou v užšom i širšom geografickom rámci.

V súčasnosti nie je možné zdôvodniť, prečo vlastne v dobe, kedy Veľkomoravská ríša kolabovala, na Veľkom vrchu vybudovali rozsiahlu pevnosť. Podľa najnovších výskumov využívajúcich moderné metódy prírodovedného datovania je na Slovensku v záverečnej etape existencie Veľkej Moravy zaznamenaná zvýšená aktivita pri budovaní opevnených sídel. Je prirodzené, že prvoplánovo sa tu ponúka vysvetlenie o obrane proti vonkajším nepriateľom, ktorí napokon v priebehu prvých desaťročí 10. storočia ríšu aj tak rozvrátili. Takáto interpretácia poznatkov by znamenala, že hrad na Veľkom vrchu postavili v záujme kniežatstva a sídlil na ňom niektorý z kniežatú blízkych veľmožov so svojou vojenskou družinou. V regióne vládol v súlade s politickými, vojenskými a hospodárskymi zámermi ústrednej moci. Na druhej strane však možno dôvody vybudovania nového mocenského centra vysvetliť aj tak, že v čase oslabenia vojenskej sily kniežatstva a jeho dezintegrácie sa prejavili emancipačné snahy miestnej elity, ktorá využila príležitosť upevniť svoje mocenské postavenie a ovládnuť miestne kmeňové územie. Či išlo pôvodne o príslušníkov ríšskej aristokracie, alebo o vládcu a jeho družinu pochádzajúcu z tunajšieho kmeňa, to sa nikdy nedozvieme. Isté však je, že hrad postavili takpovediac na zelenej lúke v pomerne krátkom čase.

mentioned specifically in any written sources. Describing the older history of the region, one can only refer to the general vision we have on the historic development of our country. In the absence of written sources, archaeology can assist our cognition significantly. The ever-expanding archaeological source base provides new knowledge that allows – at least roughly – to investigate local developmental patterns and compare the region with other, closer and more distant, areas.

The current knowledge does not explain why people living on Big Hill built the fortifications exactly at the time when Great Moravia collapsed. Recent research exploiting modern scientific dating methods indicates that many fortified settlements were built in the final stage of Great Moravia existence. Naturally, it is hypothesised that the fortifications were built to protect the principality against external enemies, who – despite the locals' efforts – disrupted Great Moravia in the first decades of the 10th century. This implies that the castle on Big Hill protected interests of the principality and was inhabited by members of nobility faithful to the prince and their troops, extending the political, military and economic power of the centre over the region. On the other hand, however, it is possible that when the principality military power declined and disintegrated, local elites strived for emancipation. The elites took the opportunity to strengthen own position and take control over the local tribal lands. Whether they were members of the Great Moravian nobility or representatives of some local tribe, we will never know. However, it remains clear that once, all of a sudden, they decided to build the castle and did it in

Obr. 36. Veľký vrch týčiaci sa nad Považím.

Fig. 36. Big Hill over the Váh Valley.

Vykopávky doložili, že vybudovali mocenské centrum, v ktorom, okrem toho, že tu sídlila vojenská posádka, zriadili aj útočisko pre jemu podliehajúce vidiecke obyvateľstvo. Vzniklo tu aj teritoriálne hospodárske stredisko, na čo poukazuje množstvo a spektrum nachádzaných artefaktov. Vzhľadom na krátkosť jeho existencie sa tu nerozvinulo nadregionálne trhové stredisko, o čom svedčí úplné chýbanie predmetov cudzieho pôvodu. Nachádzané exkluzívnejšie súčasti výstroja bojovníkov boli okrem ich primárnej funkcie aj záležitosťou prestíže ich nositeľov, ktorí tým vlastne boli nútení si ich zadovážiť. K tomu však nebolo nevyhnutné na mieste organizovať centrum diaľkového obchodu. Navyše, mohli sa stať ich vlastníkami ešte v dobe pred výstavbou hradu. Charakter keramických nálezov naznačuje, že sa

a relatively short time. The excavations showed that the new power centre not only hosted the troops but also gave shelter to the locals living in the area the centre controlled. The abundance and variety of artefacts found on the site show that the castle served also as an economic centre. As confirmed by the lack of imported finds, the briefness of existence prevented its development into a superregional economic centre. More exclusive elements of warriors' attire found on the site – that apart from obvious functions, signalled social position of the bearers – needed to be imported. However, to import such items it was not necessary for the castle to become an international trade centre. Moreover, the owners could acquire the items even before the castle was built. Finds of pottery suggest that the cast-

sem neutieklo ohrozené obyvateľstvo z nížinných častí Nitrianskeho kniežatstva, ale žili tu obyvatelia domáceho pôvodu.

Archeologický výskum dedinského osídlenia v regióne nie je možné považovať za optimálny. V muzeálnych zbierkach sa nachádzajú predovšetkým keramické črepy pozbierané na poliach v katastroch viacerých dnešných obcí. Tie indikujú prítomnosť včasnostredovekých osád, neumožňujú ich však presnejšie datovať, a teda ani ich dať do priameho súvisu s dobou existencie hradu na Veľkom vrchu. Vlastne jediné archeologicky skúmané agrárne sídlisko v jeho zázemí sa nachádza v polohe Frambor na okraji Žiliny. Zlomky keramiky nájdené v zásypoch zahĺbených častí sídliskových objektov zodpovedajú charakteru nálezov z Divinky, čo poukazuje na ich súčasnosť. Je pozoruhodné, že na Frambore sa odkrylo aj zaniknuté obydlie z najstaršieho horizontu včasnostredovekého obdobia na Slovensku. To znamená, že počiatky tunajšej včasnostredovekej, slovanskej sídliskovej komory siahajú až do doby sťahovania národov, do záveru 5. až prvej polovice 6. storočia. Tu usídlený kmeň využil potenciál krajiny na rozvoj svojej hospodárskej úrovne, ktorej rozkvet nastal vo veľkomoravskom období.

Tak ako nie sú jasné okolnosti vybudovania hradu na Veľkom vrchu, rúskom tajomstva je zahalený aj jeho skorý zánik. Jeho archeologický výskum priniesol podnetné poznatky a je úlohou ďalšieho bádania bližšie objasniť dejinné procesy, ktoré sa v ním ovládanom regióne udiali v dobe od pádu Veľkej Moravy po jeho začlenenie do Uhorského kráľovstva.

le was inhabited rather by local people, not by refugees from the Nitra Principality lowlands.

The current archaeological knowledge on the regional rural settlement is far from optimal. Museum collections contain mainly pottery sherds picked up on fields in many of today's villages. The pottery indicates that there were early medieval settlements, however, says little about the precise chronology of the sites. Consequently, it is impossible to relate the settlements to the times when the castle on Big Hill existed. The only archaeologically studied agricultural settlement in the castle vicinity is in Frambor, on the outskirts of Žilina. Pottery sherds found in backfill of underground parts of settlement features resemble finds from Divinka and lend support to the hypothesis that the sites were contemporary. Interestingly, the research in Frambor documented a declined dwelling associated with the oldest early Slavic horizon in Slovakia. This, in turn, indicates that the beginnings of the local early medieval Slavic settlement reach back to the Migration Period, i.e., to the end of the 5th and the first half of the 6th century. The tribe that settled there exploited the natural potential of the land, developed economically and flourished in the Great Moravian period.

Equally mysterious as the origins of the Big Hill castle is its fate. Archaeological research on the site provided inspiring information but only further studies will shed light on historic processes that took place after Great Moravia had collapsed and before the land became part of the Kingdom of Hungary.

KATALÓG VYSTAVENÝCH NÁLEZOV

Lužická kultúra

- Rekonštruovaná spodná časť amfory zdobená žliabkami, pr. 210 mm (obr. 5: 1).
- Rekonštruovaná šálka zdobená obežnými ryhami a vpichmi, pr. 90 mm (obr. 5: 2).
- Fragment šálky s vnútornou výzdobou, pr. 115 mm (obr. 5: 3).
- Misa s lalokovitými výčnelkami na okraji, pr. 255 mm (obr. 5: 4).
- Dva fragmenty amfory zdobenej žliabkami a plastickým ornamentom, š. 149 a 115 mm (obr. 9).
- Dva kusy hlinenej omietky s odtlačkami prútov (obr. 6: 1, 4).
- Jedenásť črepov z rôznych častí nádob s rytou a plasticou výzdobou (obr. 6: 2, 3, 5–13).
- Kamenný brús hranolovitého tvaru, dl. 117 mm (obr. 7: 1).
- Kamenný praslen, pr. 52 mm (obr. 7: 2).
- Keramické koliesko, pr. 45 mm (obr. 7: 3).
- Kamenné hladidlo v tvare polmesiaca, dl. 50 mm (obr. 7: 4).
- Hrot kosteného nástroja, dl. 93 mm (obr. 7: 5).
- Fragment bronzového náramku s rytou výzdobou a žliabkom, dl. 50 mm (obr. 8: 1).
- Bronzová puklička kónického tvaru zdobená koncentrickými kruhmi, pr. 32 mm (obr. 8: 2).
- Fragment čepele bronzového kosáka, dl. 36 mm (obr. 8: 3).

Púchovská kultúra

- Fragment železnej spony so štvorzávitovým vinutím, dl. 60 mm (obr. 11: 1).
- Fragment železnej spony s trojzávitovým vinutím, dl. 50 mm (obr. 11: 2).
- Sklenený korálik trojuholníkového tvaru, zdobený plastickým ornamentom, pr. 14 mm (obr. 11: 3).
- Bronzový závesok s otvorom v strednej časti, v hornej časti zdobený priečnymi, v dolnej časti zvislými ryhami, dl. 35 mm (obr. 11: 4).
- Bronzová zápona, dl. 42 mm (obr. 11: 5).
- Rukoväť železného sekáča, dl. 70 mm (obr. 12: 1).
- Železné šidlo štvorcového prierezu, dl. 109 mm (obr. 12: 2).

CATALOGUE OF EXHIBITED FINDS

Lusatian culture

- A reconstructed lower part of amphora decorated with grooves, dia. 210 mm (Fig. 5: 1).
- A reconstructed cup decorated with grooves and etches, dia. 90 mm (Fig. 5: 2).
- A cup fragment with inner decoration, dia. 115 mm (Fig. 5: 3).
- A bowl with triangle insets on the edge, dia. 255 mm (Fig. 5: 4).
- Two fragments of an amphora decorated with grooves and a plastic ornament, w. 149 and 115 mm (Fig. 9).
- Two fragments of clay plaster with rod imprints (Fig. 6: 1, 4).
- Eleven sherds from various parts of vessels with engraved and plastic decoration (Fig. 6: 2, 3, 5–13).
- A prismatic whetstone, l. 117 mm (Fig. 7: 1).
- A stone spindle whorl, dia. 52 mm (Fig. 7: 2).
- A ceramic circle, dia. 45 mm (Fig. 7: 3).
- A stone, crescent-shaped trowel, l. 50 mm (Fig. 7: 4).
- A bone tool tip, l. 93 mm (Fig. 7: 5).
- A fragment of a bronze bracelet with engraved decorations and a groove, l. 50 mm (Fig. 8: 1).
- A bronze conical item decorated with concentrically arranged rings, dia. 32 mm (Fig. 8: 2).
- A fragment of a bronze sickle blade, l. 36 mm (Fig. 8: 3).

Púchov culture

- A fragment of an iron fibula with a fourfold coil, l. 60 mm (Fig. 11: 1).
- A fragment of an iron fibula with a threefold coil, l. 50 mm (Fig. 11: 2).
- A triangle glass bead decorated with plastic ornament, dia. 14 mm (Fig. 11: 3).
- A bronze pendant with an opening in the middle, decorated with transverse grooves in its upper part and vertical grooves in the lower, l. 35 mm (Fig. 11: 4).
- A bronze brooch, l. 42 mm (Fig. 11: 5).
- An iron cleaver handle, l. 70 mm (Fig. 12: 1).
- An iron awl, square in cross-section, l. 109 mm (Fig. 12: 2).
- An iron awl, square in cross-section, l. 82 mm (Fig. 12: 3).
- An iron awl, square in cross-section, l. 81 mm (Fig. 12: 4).

- Železné šidlo štvorcového prierezu, dl. 82 mm (obr. 12: 3).
- Železné šidlo štvorcového prierezu, dl. 81 mm (obr. 12: 4).
- Praslen vyrobený z črepu nádoby, pr. 47 mm (obr. 12: 5).
- Praslen vyrobený z črepu grafitovej nádoby zdobenej ryhami, pr. 46 mm (obr. 12: 6).
- Praslen vyrobený z črepu grafitovej nádoby zdobenej ryhami, pr. 35 mm (obr. 12: 7).
- Praslen vyrobený z črepu nádoby, sekundárne prepálený, pr. 45 mm (obr. 12: 8).
- Praslen vyrobený z črepu grafitovej nádoby, pr. 45 mm (obr. 12: 13).
- Fragment hrotitého železného lemeša s lalokovitou tuľajkou, dl. 75 mm (obr. 12: 9).
- Mnohozubé železné rydlo s okrúhlym otvorom, dl. 70 mm (obr. 12: 10).
- Časť železnej reťaze so stláčanými ohnivkami, dl. 72 mm (obr. 12: 11).
- Železná skoba s dvomi ramenami, dl. 95 mm (obr. 12: 12).
- Železný hrot šípu s tuľajkou a s jedným háčikom, dl. 74 mm (obr. 13: 1).
- Železný hrot šípu s tuľajkou, s jedným odlomeným háčikom, dl. 64 mm (obr. 13: 2).
- Železný hrot šípu s tuľajkou a dvomi háčikmi, dl. 49 mm (obr. 13: 3).
- Železný hrot šípu s tuľajkou, poškodeným hrotom a jedným háčikom, dl. 63 mm (obr. 13: 4).
- Terrina v dolnej časti potiahnutá vrstvou grafitu, pr. 225 mm (obr. 14: 1).
- Situla zdobená zvislým ryhovaním, pr. 170 mm (obr. 14: 2).
- Misa s mierne dovnútra zatahnutým ústím, pr. 175 mm (obr. 14: 3).
- Miska s dovnútra zatahnutým ústím, pr. 126 mm (obr. 14: 4).
- Šálka s uchom, pr. 90 mm (obr. 14: 5).
- Fragment zásobnice s okružím, š. 170 mm.

Veľkomoravské obdobie

- Rameno železnej ostrohy zdobenej dvomi plastickými gréckymi krížmi, ukončené zvyškom platničky, ktorej bázu zdobí úzka priečna ryha. Povrch bol pôvodne pocínovaný, dl. 92 mm (obr. 19: 1).
- Železná ostroha, trň je odlomený, pôvodne bol vsadený do okrúhleho otvoru v strede oblúka. Platničky sú

- A spindle whorl made of a pottery sherd, dia. 47 mm (Fig. 12: 5).
- A spindle whorl made of a graphite pottery sherd decorated with grooves, dia. 46 mm (Fig. 12: 6).
- A spindle whorl made of a graphite pottery sherd decorated with grooves, dia. 35 mm (Fig. 12: 7).
- A spindle whorl made of a pottery sherd, secondarily burnt, dia. 45 mm (Fig. 12: 8).
- A spindle whorl made of a graphite pottery sherd, dia. 45 mm (Fig. 12: 13).
- A fragment of a pointed iron winged ploughshare, l. 75 mm (Fig. 12: 9).
- A multi-tooth iron burin with a round eye, l. 70 mm (Fig. 12: 10).
- An iron chain fragment with crushed links, l. 72 mm (Fig. 12: 11).
- An iron, two-arm latch, l. 95 mm (Fig. 12: 12).
- An iron arrowhead with a socket and one hook, l. 74 mm (Fig. 13: 1).
- An iron arrowhead with a socket and one broken hook, l. 64 mm (Fig. 13: 2).
- An iron arrowhead with a socket and two hooks, l. 49 mm (Fig. 13: 3).
- An iron arrowhead with a socket, broken tip and one hook, l. 63 mm (Fig. 13: 4).
- A terrine with a graphite layer in its lower part, dia. 225 mm (Fig. 14: 1).
- A situla decorated with vertical grooves, dia. 170 mm (Fig. 14: 2).
- A bowl with slightly inward-flaring rim, dia. 175 mm (Fig. 14: 3).
- A bowl with inward-flaring rim, dia. 126 mm (Fig. 14: 4).
- A cup with a handle, dia. 90 mm (Fig. 14: 5).
- A fragment of storage vessel with flared rim, w. 170 mm.

Great Moravian period

- An iron spur arm decorated with two plastic Greek crosses, with remains of a plate. The plate base is decorated with a narrow transverse groove. Originally, the spur surface was tinned, l. 92 mm (Fig. 19: 1).
- An iron spur with a broken neck – originally, the neck was placed in a round opening in the middle of the arm. Plates end with three displaced palmette-shaped lobes. Above and below rivet grooves – put on copper pads –

- ukončené tromi porušenými lalokmi tvoriacimi palmetu. Nad a pod žliabkami na nity, ktoré sú podložené medeným plechovým pásikom, sú priečne ryhy s vybíjaným puncovaním, dĺ. 10,2 cm (obr. 19: 2).
- Ohnuté rameno ostrohy s jazykovitou platničkou s tromi nitmi umiestnenými v priečnom žliabku. Nad a pod ním sa nachádzajú dvojice priečných rýh, pole pocínovanej platničky zdobia dve dvojice pozdĺžnych rýh, dĺ. 82 mm (obr. 19: 4).
 - Železná prevliečka s predĺženým krčkom, ktorej pocínovaná profilovaná platnička je zdobená štyrmi radmi polmesiakových zásekov, dĺ. 67 mm (obr. 19: 3).
 - Pocínované železné jazykovité nákončie opaska. Stred jeho poľa zdobí trojica pozdĺžnych rýh, jeho okraje priečne delí desať rovnobežných rýh, dĺ. 34 mm (obr. 19: 5).
 - Železná prevliečka upevňovacieho remeňa ostrohy. Oválna ozdobná platnička je dekorovaná pozdĺžnou dvojicou rýh a križujúcimi sa dvojnásobnými ryhami, dĺ. 16 mm (obr. 19: 6).
 - Železné jazykovité nákončie upevňovacieho remeňa ostrohy s dvomi nitmi umiestnenými v priečnom žliabku. Nad a pod žliabkom na nity sú dvojice priečných rýh, jedna so stopami puncovania. Pole platničky zdobia dve šikmo sa rozbiehajúce dvojice rýh, dĺ. 24 mm (obr. 19: 7).
 - Železné dvojdielne zubadlo s plasticky profilovanými ramenami štvorhranného prierezu, postrannice chýbajú, dĺ. 232 mm (obr. 21: 3).
 - Železná spojka s očkom na prichytenie remeňa lícnice, dĺ. 53 mm (obr. 21: 1).
 - Železná spojka s očkom na prichytenie remeňa lícnice, horný okraj očka, krčok a ramená rámu sú z jednej strany zdobené plastickým kovaným dekórom, dĺ. 56 mm (obr. 21: 2).
 - Široký oválny štítok bronzového plechového prsteňa. Na okrajoch je zdobený jemne vybíjanými dvojicami línií, v strede sa nachádza kríž vytvorený z troch dvojíc rovnako vyhotovených línií. Dekór dopĺňa sedem vyrazených koncentrických krúžkov, š. 18 mm (obr. 22).
 - Železný hrot šípu s mierne konvexno-konkávou čepeľou a trňom, dĺ. 60 mm (obr. 25: 1).
 - Železný hrot šípu s háčikmi a tuľajkou, dĺ. 67 mm (obr. 25: 2).
 - Železný nôž, dĺ. 183 mm (obr. 27: 1).
 - Železný nôž s krvným žliabkom, dĺ. 158 mm (obr. 27: 2).

the plates are decorated with transverse grooves and punched, l. 102 mm (Fig. 19: 2).

- A bent spur arm with a tongue-shaped plate and three rivets in a transverse groove. Above and below the groove, there are pairs of transverse grooves. A tinned plate is decorated with pairs of longitudinal grooves, l. 82 mm (Fig. 19: 4).
- An iron loop with an elongated neck. A tinned plate of the loop is decorated with four rows of crescents, l. 67 mm (Fig. 19: 3).
- A tinned, iron tongue-shaped belt end. The middle part of the belt end is decorated with three longitudinal grooves. The edge is divided with ten parallel grooves, l. 34 mm (Fig. 19: 5).
- An iron loop of a strap fastening a spur. An oval plate is decorated with a pair of longitudinal grooves and crossed double etches, l. 16 mm (Fig. 19: 6).
- An iron tongue-shaped fitting of a spur strap with double rivets placed in a transverse groove. Above and below the rivet groove, there are pairs of transverse etches, one with traces of punching. The plate is decorated with two skew pairs of etches, l. 24 mm (Fig. 19: 7).
- An iron, twofold bit with plastically profiled arms – square in cross-section – cheek bars are missing, l. 232 mm (Fig. 21: 3).
- An iron cheek link, l. 53 mm (Fig. 21: 1).
- An iron cheek link. On one side, the upper edge of the link, neck and arms of the frame are decorated with plastic punched ornament, l. 56 mm (Fig. 21: 2).
- A wide oval head of a bronze ring. Edges of the head are decorated with pairs of punched etches. In the middle, there is a cross made of three pairs of same etches. The ornament is completed with seven concentrically arranged embossed rings, w. 18 mm (Fig. 22).
- An iron arrowhead with slightly convex-concave blade and a thorn, l. 60 mm (Fig. 25: 1).
- An iron arrowhead with hooks and a socket, l. 67 mm (Fig. 25: 2).
- An iron knife, l. 183 mm (Fig. 27: 1).
- An iron knife with a fuller, l. 158 mm (Fig. 27: 2).
- An iron knife, l. 135 mm (Fig. 27: 5).
- An iron knife, l. 124 mm (Fig. 27: 6).
- A deformed iron knife with a handle clip, l. 86 mm (Fig. 27: 7).

- Železný nôž, dĺ. 135 mm (obr. 27: 5).
- Železný nôž, dĺ. 124 mm (obr. 27: 6).
- Deformovaný železný nôž s objímkou črienky, dĺ. 86 mm (obr. 27: 7).
- Železný nôž s ulomeným hrotom a šikmými zásekmi na čepeli, dĺ. 98 mm (obr. 27: 8).
- Deformovaný železný nôž s krvným žliabkom, dĺ. 104 mm (obr. 27: 9).
- Železný sklápací nôž-britva, dĺ. 107 mm (obr. 27: 3).
- Plochý kamenný brúsik, dĺ. 80 mm (obr. 27: 4).
- Plochý kamenný brúsik, dĺ. 79 mm.
- Polovica železných perových nožníc s chýbajúcim hrotom čepele, dĺ. 138 mm (obr. 28: 1).
- Polovica železných perových nožníc, dĺ. 142 mm (obr. 28: 2).
- Dvojkónický keramický praslen, pr. 15 mm (obr. 28: 3).
- Železné šidlo štvorcového prierezu, dĺ. 91 mm (obr. 28: 4).
- Poškodená železná sliezka miska, pr. 166 mm (obr. 29: 1).
- Železná skoba s dvomi ramenami, dĺ. 51 mm (obr. 29: 2).
- Hákovitý železný kľúč s dvomi zubmi a dvomi závesnými krúžkami, dĺ. 226 mm (obr. 29: 3).
- Železná hrotitá hrivna štvoruholníkového prierezu s jedným deformovaným koncom, dĺ. 70 mm (obr. 29: 4).
- Železná pracka s obdĺžnikovým rámom, š. 59 mm, dĺ. trňa 60 mm (obr. 29: 5).
- Tri železné obruče z dreveného vedra, jedna dĺ. 368 mm, ostatné v zlomkoch (obr. 30: 4).
- Fragment železného závesného kovania vedra kotvovitého tvaru, dĺ. 93 mm (obr. 30: 1).
- Poškodené železné trojuholníkové závesné kovanie vedra s chýbajúcim očkom, dĺ. 56 mm (obr. 30: 2).
- Poškodené železné trojuholníkové závesné kovanie vedra, dĺ. 48 mm (obr. 30: 3).
- Železné trojuholníkové závesné kovanie vedra s očkom, dĺ. 66 mm.
- Železný srp, dĺ. 357 mm (obr. 31: 1).
- Fragment železného srpu s rukoväťou, dĺ. 256 mm (obr. 31: 5).
- Fragment železného srpu s rukoväťou, dĺ. 245 mm (obr. 31: 6).
- Fragment železného kosáka s rukoväťou, dĺ. 167 mm (obr. 31: 7).
- Deformovaný fragment železného kosáka s rukoväťou, dĺ. 118 mm (obr. 31: 8).
- An iron knife with a broken blade point and skew grooves on a blade, l. 98 mm (Fig. 27: 8).
- A deformed iron knife with a fuller, l. 104 mm (Fig. 27: 9).
- A folded knife-razor, l. 107 mm (Fig. 27: 3).
- A flat whetstone, l. 80 mm (Fig. 27: 4).
- A flat whetstone, l. 79 mm.
- A half of iron spring scissors with a missing point, l. 138 mm (Fig. 28: 1).
- A half of iron spring scissors, l. 142 mm (Fig. 28: 2).
- Two-conical ceramic spindle whorl, l. 15 mm (Fig. 28: 3).
- An iron awl, square in cross-section, l. 91 mm (Fig. 28: 4).
- A damaged iron Silesian bowl, dia. 166 mm (Fig. 29: 1).
- An iron latch with two arms, l. 51 mm (Fig. 29: 2).
- A hooked iron key with two cuts and two hanging rings, l. 226 mm (Fig. 29: 3).
- An iron arrowhead-shaped bar – square in cross-section – with one tip deformed, l. 70 mm (Fig. 29: 4).
- An iron buckle with a rectangular frame, w. 59 mm, prong length: 60 mm (Fig. 29: 5).
- Three iron clamps from a wooden bucket, one complete, l. 368 mm, other two – damaged (Fig. 30: 4).
- A fragment of an anchor-shaped iron handle-mount of a bucket, l. 93 mm (Fig. 30: 1).
- A damaged iron triangle handle-mount of a bucket with a missing loop, l. 56 mm (Fig. 30: 2).
- A damaged iron triangle handle-mount of a bucket, l. 48 mm (Fig. 30: 3).
- An iron triangle handle-mount of a bucket with a loop, l. 66 mm.
- An iron sickle, l. 357 mm (Fig. 31: 1).
- A fragment of an iron sickle with a handle, l. 256 mm (Fig. 31: 5).
- A fragment of an iron sickle with a handle, l. 245 mm (Fig. 31: 6).
- A fragment of an iron sickle with a handle, l. 167 mm (Fig. 31: 7).
- A deformed fragment of an iron sickle with a handle, l. 118 mm (Fig. 31: 8).
- An iron sickle tip, l. 55 mm (Fig. 31: 2).
- An iron sickle tip, l. 68 mm (Fig. 31: 3).
- An iron sickle tip, l. 100 mm (Fig. 31: 4).
- A nailhead, dia. 30 mm.
- A nail with a large head, dia. 24 mm.

- Hrot železného kosáka, dĺ. 55 mm (obr. 31: 2).
- Hrot železného kosáka, dĺ. 68 mm (obr. 31: 3).
- Hrot železného kosáka, dĺ. 100 mm (obr. 31: 4).
- Hlavica klinca, pr. 30 mm.
- Klinec s veľkou hlavicou, pr. 24 mm.
- Rekonštruovaný hrniec zdobený striedajúcimi sa viacnásobnými rytými horizontálnymi vlnovkami a líniami, na podstave dna je odtlačok osky hrnčiarskeho kruhu, pr. 232 mm (obr. 32: 1; 33: 1).
- Rekonštruovaný hrniec zdobený striedajúcimi sa viacnásobnými rytými horizontálnymi vlnovkami a líniami, pr. 154 mm (obr. 32: 2).
- Rekonštruovaný hrniec s chýbajúcim dnom, zdobený viacnásobnými rytými horizontálnymi vlnovkami, pr. 141 mm (obr. 32: 3).
- Rekonštruovaný hrniec zdobený viacnásobnými rytými horizontálnymi vlnovkami, pr. 206 mm (obr. 32: 4).
- Rekonštruovaný hrniec s chýbajúcim dnom, zdobený viacnásobnými rytými horizontálnymi vlnovkami a líniami, pr. 238 mm (obr. 32: 5).
- Rekonštruovaný hrniec zdobený striedajúcimi sa viacnásobnými rytými horizontálnymi vlnovkami a líniami, na podstave dna je odtlačok osky hrnčiarskeho kruhu, pr. 225 mm.
- Rekonštruovaný hrniec zdobený striedajúcimi sa viacnásobnými rytými horizontálnymi vlnovkami a líniami, pr. 240 mm.
- Rekonštruovaná horná časť hrnca zdobeného rytými jednoduchými vlnovkami, pr. 197 mm.
- Rekonštruovaný hrniec zdobený striedajúcimi sa jednoduchými rytými horizontálnymi vlnovkami a líniami, zhora i zdola ohraničený viacnásobnými líniami, pr. 296 mm.
- Dno hrnca, na jeho podstave je odtlačok osky hrnčiarskeho kruhu, pr. 101 mm (obr. 33: 2).
- Dno hrnca, na jeho podstave je odtlačok osky hrnčiarskeho kruhu, pr. 96 mm (obr. 33: 3).
- Štyri črepy z diel hrncov, na ich podstavách sú odtlačky osky hrnčiarskeho kruhu.
- Poškodený kremencový spodný mlecí kameň-ležiak, pr. 420 mm.
- Kremencový mlecí kameň-ležiak, pr. 440 mm (obr. 18).
- Kremencový mlecí kameň-behúň, pr. 470 mm (obr. 18).
- A reconstructed pot decorated with alternating multiple grooved waves and etches. An imprint of a potter's wheel axis on the vessel base bottom, dia. 232 mm (Fig. 32: 1; 33: 1).
- A reconstructed pot decorated with alternating multiple horizontal grooved waves and etches, dia. 154 mm (Fig. 32: 2).
- A reconstructed pot with a missing bottom, decorated with multiple horizontal grooved waves, dia. 141 mm (Fig. 32: 3).
- A reconstructed pot with a missing bottom, decorated with multiple horizontal grooved waves, dia. 206 mm (Fig. 32: 4).
- A reconstructed pot decorated with alternating multiple horizontal grooved waves and etches, dia. 238 mm (Fig. 32: 5).
- A reconstructed pot decorated with alternating multiple horizontal grooved waves and etches. An imprint of a potter's wheel axis on the vessel base bottom, dia. 225 mm.
- A reconstructed pot decorated with alternating multiple horizontal grooved waves and etches, dia. 240 mm.
- A reconstructed upper part of a pot decorated with simple grooved waves, dia. 197 mm.
- A reconstructed vessel decorated with alternating simple waves and etches, framed with multiple lines, dia. 296 mm.
- A vessel bottom with an imprint of a potter's wheel axis, dia. 101 mm (Fig. 33: 2).
- A vessel bottom with an imprint of a potter's wheel axis, dia. 96 mm (Fig. 33: 3).
- Four bottom sherds with imprints of a potter's wheel axis.
- A damaged quartzite millstone (lower), dia. 420 mm.
- A quartzite millstone (lower), dia. 440 mm (Fig. 18).
- A quartzite millstone (upper), dia. 470 mm (Fig. 18).

The hoard from 1993, donated by Ľubomír Hrošč

- An iron hooked handle-mount of a bucket with hemispherical tips, w. 284 mm (Fig. 23: 1).
- One cracked and fragments of three other iron handle-mounts of a bucket, max. dia. 332 mm (Fig. 23: 2).

Depot z roku 1993, dar Ľubomíra Hroša

- Železné držadlo vedra s hákovitými ukončeniami a pologuľovitými koncami, š. 284 mm (obr. 23: 1).
- Jedna celá prasknutá a fragmenty z troch železných obruči vedra, max. pr. 332 mm (obr. 23: 2).
- Ploché rameno železnej podkovy s ozubom a dvomi otvormi, dĺ. 109 mm (obr. 23: 3).
- Železná sliezská miska, pr. 214 mm (obr. 23: 4).
- Prasknutá železná sliezská miska, pr. 198 mm (obr. 23: 5).

Depot z roku 2010, dar Stanislava Antalíka

- Železná motyka s rozšíreným oblúkovitým ostrím, oválnym otvorom s obojstrannými nízkymi trojuholníkovými ostriami a štvoruholníkovým tylom, dĺ. 183 mm (obr. 26: 1).
- Deformované poškodené železné držadlo vedra, dochované hákovité ukončenie s kvádrovitým koncom, dĺ. 183 mm (obr. 26: 2).
- Krátka železná kosa so šikmým ukončením rozširujúcej sa čepele, trň chýba, chrbát je rebrovite zosilnený, od ostria oddelený vykoványm žliabkom, dĺ. 282 mm (obr. 26: 3).
- Železný polotovár, nedohotovené rameno klieští, čelúšť je nedokovaná, dĺ. 298 mm (obr. 26: 4).
- Tri odlomené železné nôžky trojnožky, deformované, s tyčinkovým telom štvoruholníkového prierezu, plochými, vejárovitými podstavami a poškodenými hlavica-mi s dvojicami otvorov pre nity, dĺ. 87, 91 a 92 mm (obr. 26: 5a–c).
- Plochý list železnej píly s nahor vyhnutým hrotom a oblúkovitým chrbtom, dĺ. 143 mm (obr. 26: 6).
- Železný hrot šidla alebo rydla štvoruholníkového prierezu, dĺ. 62 (obr. 26: 7).
- Železná hrotitá hrivna štvoruholníkového prierezu, dĺ. 94 mm (obr. 26: 8).
- Železný tyčinkový polotovár, dĺ. 142 mm (obr. 26: 9).
- Železný sekáč štvoruholníkového prierezu a plochým ostrím, dĺ. 197 mm (obr. 26: 10).
- Železný sekáč štvoruholníkového prierezu a plochým ostrím, dĺ. 270 mm (obr. 26: 11).
- Železný kosák s odlomeným hrotom, dĺ. 253 mm (obr. 26: 12).

- A flat arm of a horseshoe with caulk and two openings, l. 109 mm (Fig. 23: 3).
- An iron Silesian bowl, dia. 214 mm (Fig. 23: 4).
- A broken iron Silesian bowl, dia. 198 mm (Fig. 23: 5).

The hoard from 2010, donated by Stanislav Antalík

- An iron hoe with a wide arched blade, an oval eye hole, low triangle lugs and a square cap, l. 183 mm (Fig. 26: 1).
- A deformed, damaged iron handle-mount of a bucket with preserved hooked tips and square end, l. 183 mm (Fig. 26: 2).
- A short iron scythe with a skewed toe of a widening blade, a tang is missing, a chine is strengthened with a rib. The blade and the chine are divided with a punched groove, l. 282 mm (Fig. 26: 3).
- A semi-product (an iron pincers arm), l. 298 mm (Fig. 26: 4).
- Three broken legs of a tripod, deformed, rod-shaped and square in cross-section, flat, widened bases and broken heads with pairs of rivet openings, l. 87, 91 and 92 mm (Fig. 26: 5a–c).
- A flat blade of an iron saw with a pointed tip and arched back, l. 143 mm (Fig. 26: 6).
- An iron tip of an awl or a burin, square in cross-section, l. 62 (Fig. 26: 7).
- An iron arrowhead-shaped bar, square in cross-section, l. 94 mm (Fig. 26: 8).
- An iron semi-product, l. 142 mm (Fig. 26: 9).
- An iron chisel, square in cross-section, with a flat blade, l. 197 mm (Fig. 26: 10).
- An iron chisel, square in cross-section, with a flat blade, l. 270 mm (Fig. 26: 11).
- An iron sickle with a broken point, l. 253 mm (Fig. 26: 12).

Hoard from 2010, acquired from Kysuce Museum

- A short iron scythe with an even blade and symmetrical toe, the tang is hooked, l. 358 mm (Fig. 24: 1).
- A short iron scythe with a skewed toe, widening blade and a hooked tang, a chine and the blade are divided with a punched groove, l. 371 mm (Fig. 24: 2).
- An iron harvest knife with a slightly bent back part, l. 352 mm (Fig. 24: 3).

Depot z roku 2010, získaný od Kysuckého múzea

- Krátka železná kosa s rovnomerne širokou čepelou ukončenou symetrickým hrotom, trň je hákovite ukončený, dĺ. 358 mm (obr. 24: 1).
- Krátka železná kosa so šikmým ukončením rozširujúcej sa čepele, trň je hákovite ukončený, chrbát je od ostria oddelený vykovaným žliabkom, dĺ. 371 mm (obr. 24: 2).
- Železný žací nôž s mierne prehnutým chrbtom, dĺ. 352 mm (obr. 24: 3).
- Železný kosák, dĺ. 296 mm (obr. 24: 4).
- Železný kosák, dĺ. 365 mm (obr. 24: 5).
- Železný kosák, dĺ. 392 mm (obr. 24: 6).
- Železný kosák, dĺ. 365 mm (obr. 24: 7).
- Železné čerleslo s masívnou násadou obdĺžnikového prierezu a výrazne odsadenou trojuholníkovou čepelou, dĺ. 411 mm (obr. 24: 8).
- Železný, mierne asymetrický lemeš s privarenou trojuholníkovou čepelou a lalokovitou tuľajkou, dĺ. 170 mm (obr. 24: 9).
- Železný symetrický lemeš s trojuholníkovou čepelou a lalokovitou tuľajkou, dĺ. 173 mm (obr. 24: 10).
- Železný symetrický lemeš s trojuholníkovou čepelou a lalokovitou tuľajkou, dĺ. 174 mm (obr. 24: 11).
- Železný symetrický lemeš s trojuholníkovou čepelou a lalokovitou tuľajkou, dĺ. 189 mm (obr. 24: 12).
- Hákovitý železný kľúč s dvomi zubmi a závesným krúžkom, dĺ. 150 mm (obr. 24: 13).
- Železná sliezka miska, pr. 203 mm (obr. 24: 14).
- Železná sekera bradatica s oválnym otvorom s obojstrannými nízkymi trojuholníkovými ostňami a obdĺžnikovým tylovým krytom, dĺ. 185 mm (obr. 24: 15).
- Železná motyka s rozšíreným oblúkovitým ostrím, oválnym otvorom s obojstrannými nízkymi, na okrajoch profilovanými trojuholníkovými ostňami a štvoruholníkovým tylom, dĺ. 181 mm (obr. 24: 16).
- Železná motyka s rozšíreným oblúkovitým ostrím, oválnym otvorom s obojstrannými nízkymi ostňami a obdĺžnikovým tylovým krytom, dĺ. 151 mm (obr. 24: 17).

- An iron sickle, l. 296 mm (Fig. 24: 4).
- An iron sickle, l. 365 mm (Fig. 24: 5).
- An iron sickle, l. 392 mm (Fig. 24: 6).
- An iron sickle, l. 365 mm (Fig. 24: 7).
- An iron coulter with a solid base, square in cross-section, and an outset, triangle blade, l. 411 mm (Fig. 24: 8).
- An iron, slightly asymmetrical welded winged ploughshare, l. 170 mm (Fig. 24: 9).
- An iron, symmetrical winged ploughshare, l. 173 mm (Fig. 24: 10).
- An iron, symmetrical winged ploughshare, l. 174 mm (Fig. 24: 11).
- An iron, symmetrical winged ploughshare, l. 189 mm (Fig. 24: 12).
- A hooked iron key with two cuts and a hanging ring, l. 150 mm (Fig. 24: 13).
- An iron Silesian bowl, dia. 203 mm (Fig. 24: 14).
- An iron bearded axe with an oval eye hole, low, triangle, elongated lugs on both sides and a rectangular cap, l. 185 mm (Fig. 24: 15).
- An iron hoe with a wide, arched blade, an oval eye hole with low, profiled, triangle lugs on both sides and a rectangular cap, l. 181 mm (Fig. 24: 16).
- An iron hoe with a wide, arched blade, an oval eye hole with low, profiled, triangle lugs on both sides and a rectangular cap, l. 151 mm (Fig. 24: 17).

Všetky vystavené predmety sú súčasťou zbierkového fondu Považského múzea v Žiline.

All exhibited items are part of the collection of the Museum of Považie Region in Žilina.

Tím archeológov na novodobom výskume na Veľkom vrchu.

Zľava: Andrea Slaná, Zuzana Staneková, Michal Holeščák a Gabriel Fusek.

The team of archaeologists during contemporary excavations on Big Hill.

From the left: Andrea Slaná, Zuzana Staneková, Michal Holeščák and Gabriel Fusek.

Autori/Authors

PhDr. Gabriel Fusek, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra

Mgr. Andrea Slaná, PhD.
Považské múzeum v Žiline
Topoľová 1
SK – 010 03 Žilina

ISBN 978-80-88877-86-8

